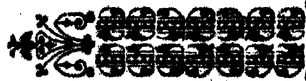

સંસાર ૭વન.

હરદત્ત ગ. ગૈ. શાસ્ત્રી
સુરત.

સંસારજીવન.

કર્તા-

હરદત્ત ગણપતરામ ગૈ. શાસ્ત્રી.

સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા-

પરશુરામ જયકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

કાળામહેતાની શેરી-સધરામપુરા,

સુરત.

(પાંચમી આવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦)

સંવત. ૧૯૭૭ સને ૧૯૨૦

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

સુરત, ખપાટિયાચકલા તાસવાલાની પોળમાં આવેલા
'જૈન વિજય' પ્રિન્ટિગ પ્રેસમાં—
શા. મુળચંદ કસનદાસ કાપડીયાએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

જગતના કોલાહાલમાં સ્ત્રી જાતીની સ્થિતિ કેવી છે તેનું નિરૂપણ કરવા જ્યાં ત્યાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મીસપેન ખર્સ્ટે વિલાયતમાં આમની સભામાં બેસવા જુબેશ કરી છે એ યોગ્ય છે કે નહિ અને હિંદુસ્તાનની પુરૂષજાતિને પરાધીન રહેનારી અબળા પડદામાં રહી કુદરતે આપેલી બક્ષિસોનો અનાદર કરે છે એ યોગ્ય છે કે નહિ એ જનસમાજના ઇતિહાસકારને ઘણુંજ ગમત આપનાર છે. ઉપર દર્શાવેલા અંતિમ પ્રશ્નોનો ખ્યાલ આપવા આ નાનકડું પુસ્તક નથી, એવું તો પ્રથમજ લેખક ગ્રંથકારે દર્શાવવું જોઇએ પરંતુ તેની અલ્પ બુદ્ધિ મુજબ હિંદ અને મુખ્યત્વે કરી ગુજરાતની અલ્પ ભણેલી તથા અભણ પ્રજાને વચલા માર્ગનું સૂચન કરવા મુ-જબ પ્રયત્ન છે; તેમ કરવામાં ભાષા ઉપર વધુ ધ્યાન ન આપતાં સામાન્ય વિચારોનું સાદી ભાષામાં કેવી રીતે વહન કરવું એ બાબત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવશે કે આવા પ્રકારના પુસ્તકની શી જરૂર છે. દરેક ગ્રંથકારને એ પ્રશ્ન થાય છે અને લેખકને પણ થયો છે. તે તો ફક્ત એમજ માને છે કે આ જમનો

મપૂર્ણ છે અને તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મનોબળને પ્રધાન માની
ાનુષ્ય સ્વભાવની સંપૂર્ણ ખીલવણી કરવી અને તે મુજબ
રવામાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી જે કાંઈ પ્રયાસ કરવામાં આવે
: વ્યર્થ ગણાવવો જોઇએજ નહિ. કાંઈ પણ પ્રયાસથી ધા-
લી ઇચ્છા પાર પડે કે ન પડે, તેમ કરતાં લાભ થાય કે ન
ાાય અથવા તેની સંપૂર્ણતા ઊપર ભરંસો પડે કે ન પડે,
ાાપણ એ પ્રયાસ, પ્રયાસ તરીકે નકામો લેખાવવો જોઇતો
ાથી. વાંચનારને જો આ વિચારો માન્ય થશે અને તેનો અમલ
:રવામાં આવશે તો ગ્રંથકાર પોતાની મુરાદ પાર પડેલી માનશે.

આ પુસ્તક જોઈ જવામાં તથા તેમાં સુધારો વધારો ક-
:ામાં મ્હારા પરમસ્નેહી મ. રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઇ,
કેડ માસ્તર, મોગરાવાડીવાળાએ જે શ્રમ લીધો છે તે માટે
તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકને નામદાર અગરના દરબાર શ્રી ગંભીરખાનજી
તથા નામદાર બીલોડીઆના દરબાર સાહેબ શ્રી મોતીસિંહજી
ગીરીસિંહજીએ ઘણી ઊમદા મદદ કરી છે તે માટે તે નામદા-
રનો પણ અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

લી૦ ગ્રંથકર્તા.

સ્ત્રી વર્ગ તરફ માન-વૃત્તિ અને ઉમદા લાગણી.

સ્ત્રી વર્ગનો અભ્યુદય.

પ્રકરણ ૧ લું.

બહેચર પટેલનું ઘર.

ગ્રીષ્મ ઋતુના દિવસો હતા. એક સાયંકાળના વખતે ભગવાન સૂર્યનારાયણ જાણે આખા દિવસની મુસાફરીથી ચઢેલા થાકને ઉતારવાને માટે સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ઉતરતા હોય એમ દેખાવા લાગ્યા. ગોવાળીઆઓ ઢોરોને ચરાવી પાછા ફરવા લાગ્યા

ચરીને પાછાં ફરેલાં ઢોરોમાંનાં કેટલાકનાં ગળામાનાં ઘંટનો અવાજ જાણે ચંદ્રદેવની જીત સુચવતો હોય એમ સંભળાવવા લાગ્યો. મોટા મોટા ઝાડોના પાંદડાં પ્રચંડ તાપની સામે ટકર ઝીલતાં છેવટે હારી જવાથી ફપાઇને નીચે પડતાં હતાં. ઉષ્ણુતાનું નિવારણ કરવા લોકો વારંવાર સ્નાન કરતાં તથા પરસેવાને લીધે વહેલાં બગડી જતાં કપડાં ધોતાં, તેથી નદી કુવાઓના પાણી પણ જાણે ગંદા થઇ ગયાં હોય અને કંટાળા ભરેલી ખરાબ વાસ તેમાંથી નીકળતી હોય એમ લાગતું હતું. આવા સમયે જેનું માત્ર સ્મરણ કરવાથી પાપ નાશ પામે એવી પાપમોચિની શ્રી તાપી નદીના તટપર આવેલા એક નાના ગામડાના પટેલના બારણા આગળ પાંચ છ ખાટલા પડેલા હતા. અને તેપર આખા દિવસના તાપથી થાકેલા ગામના આગેવાન સદ્‌ગૃહસ્થો જાણે નવા આવેલા ચંદ્રરાયને માન આપવાને માટે ભેગા થતા હોય એમ એક પછી એક આવીને ગોઠવાવા મંડયા; અને એક બીજાનો

રાગદ્વેષ થોડા વખતને માટે ભુલી જઇ વાતના ગપાટા સપાટા મારવા લાગ્યા. એટલામાં ત્યાં એક મુસાફર આવી ચઢયો; રાત પડી ગયેલી હોવાથી તે રાત તેજ ગામમાં વ્યતીત કરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને પટેલની રજા માગી તેમના ઓટલા ઉપરજ તેણે મુકામ કર્યો. તે ગામમાં વસ્તીનો મોટો ભાગ કણબીઓનો હતો અને બહેચર પટેલ પણ તેજ જ્ઞાતિના હતા, એટલુંજ નહિ પણ વળી પટેલ પણ હતા તેથી એમને નાની મોટી તકરારો સાંભળી ચુકાદો આપવો પડતો. આ વખતે એક એવી તકરાર આવી પડી હતી કે ફરીયાદી તરીકે એક સ્ત્રીનો ધણી હતો. પટેલે તે સ્ત્રીના બાપને હકીકત પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે મારી છોકરીનો ધણી ઘણો તુંડ મીજાજી અને કાનનો કાચો છે, તેથી તેની માની ખરાબ શીખામણો પ્રમાણે વર્તીને મારી છોકરીને ઘણી વખત માર મારે છે અને નાહક દુઃખ દે છે; માટે હું દાદ માગું છું કે મારા જમાઇ પાસે કબુલત લો કે હવેથી તે મારી

છોકરી સાથે એવી ખરાબ વર્તણુક ચલાવે નહિ; અથવા તેના છુટાછેડા કરાવી આપો. આટલું કહી તે ચુપ રહી ગયો. બાઇ લાયક ઉમરની હોવાથી તેને પૂછવામાં આવ્યું અને તેણે પણ એજ કારણો બતાવી એજ દાદ માંગી. તેના ધણીને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તે સ્ત્રી ઘર બરાબર ચલાવી શકતી નથી અને ગમે તે ચીજ ગમે ત્યાં રખડાવી મૂકી ફાવે ત્યાં વાપરી ઘણું નુકશાન કરે છે; તેથી એને વારંવાર શિક્ષા કરવી પડતી હતી. વળી તેનો સ્વભાવ મારી સાથે બીલકુલ મળતો આવતો નથી. પૈસાદારની દીકરી હોવાથી તે ઘણી ખર્ચાળ છે. એની આ ટેવ મારા જેવા ગરીબ સ્થિતિના માણસના ઘરમાં બીલકુલ નુકશાન કર્તા છે તેથી હું એને છુટાછેડા કરી આપવા રાજી છું.

બન્ને પક્ષનું સાંભળી લઇ પટેલે ચુકાદો આપ્યો કે આજથી બન્નેના છુટાછેડા કરવામાં આવે છે

એટલે કે બન્નેનો પતી પત્ની તરીકેનો દરેક સંબંધ તોડી નાંખવામાં આવે છે.

આ ફરીઆદ, તેનો બચાવ, અને પટેલનો ચુકાદો સાંભળી પેલો મુસાફર ઘણું આશ્ચર્ય પામી પટેલને પૂછવા લાગ્યો કે મહેરબાન આવા બનાવો આપની સમક્ષ કેટલાક આવે છે, અને એવા બનાવો બનવાનું કારણ શું હોય છે તે આપ કૃપા કરી જણાવશો ? બહેચર પટેલે કારણો દર્શાવતાં કહ્યું કે આ ગામમાં જો કે હમારી જ્ઞાતિની વસ્તી છેલ્લા વસ્તીપત્રક પ્રમાણે ફક્ત એક હજાર માણસોની છે, તો પણ આવા બનાવો વરસમાં લગભગ ચાર પાંચ બને છે અને તેમાં મુખ્ય કારણ સ્ત્રીઓની મૂર્ખતા અને હઠીલાપણું એ શિવાય બીજું કાંઇ હોતું નથી. વળી આજની માફક કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે સ્ત્રી પુરૂષનો સ્વભાવ એક બીજાને મળતો આવતો નહિ હોવાથી પણ તકરાર થાય છે; અને તે તકરાર આખરે આવું રૂપ પકડે છે.

આ પરથી તે મુસાફરે દીલગીરી સાથે કહ્યું કે પટેલ સાહેબ જો કે આપને ન્યાયાધિશ તરીકે ફક્ત બીઓનોજ વાંક લાગે છે, તો પણ માફ કરશો, મને તો કાંઇ ઉલટુંજ લાગે છે, એટલે બધો અથવા મોટે ભાગે વાંક પુરૂષોનોજ લાગે છે. આ સાંભળી ત્યાં બેઠેલા બધા અજાયબ થયા અને એક બુઢ્ઢો આદમી બોલી ઉઠયો કે ભાઇઓ, આ ગૃહસ્થ તો એક વિચિત્ર વાત કહે છે; પણ એમની વાતમાં કેટલું સત્ય છે તે આપણે જોવું જોઇએ. આજે તો રાત ઘણી ગઈ છે. માટે કાલે આપણે બધાએ આજનેજ સમયે અહીં ભેગા થવું; અને એમને મુખેથી સાંભળવું જોઇએ કે એઓ શું કહેવા માગે છે. બધો વાંક પુરૂષોનો શી રીતે કહેવાય ? આ વૃદ્ધની વાત સાંભળી એક બે જુવાનીઆઓએ અધીરા થઇ તેજ દિવસે બધી વાતનો નિર્ણય કરવા આગ્રહ કર્યો. પણ આખરે તે વૃદ્ધની વાત કબુલ થઈ, અને તે મુસાફરને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો કે તેમણે બીજે દિવસે

તે ગામમાંજ રહેવું. મુસાફરે તે કબુલ કર્યું, તેથી બીજા દિવસને માટે તેનો ખાવાપીવા વગેરેનો બંદોબસ્ત કરી સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૨ જું.

મુસાફરની સલાહ; સ્ત્રી જાતિના સદ્‌ગુણ.

બીજે દિવસે સાંજે આખા દિવસના પ્રચંડ તાપથી કંટાળેલા લોકો ચંદ્રનાં શીતળ કીરણોને આવવાના માર્ગની પ્રતિક્ષા કરતા અને પોતાને ખભે નાંખેલા ખેસના છેડાથી પોતાના શરીરને પવન નાખતા તથા કેટલાક ઉત્સાહી જનો રસ્તામાં વાતોનાં ગપાટા સપાટા ઉડાવતા બહેચર પટેલના ઘર તરફ જતા હતા. રાતના લગભગ આઠેકના સમયે બધા લોકો ભેગા થઇ રહ્યા પછી પટેલે પેલા મુસાફરને કહ્યું કે સાહેબ, હવે આપ આપની વાત ઉપાડો; અને આ સઘળા ગૃહસ્થો ભેગા થયેલા છે તેમને જણાવો કે

ધરકંકાસના મૂળ કારણ રૂપ પુરૂષો કેવી રીતે હોય છે. તે ભલા મુસાફરે આ સાંભળી પહેલાં તો બધા તરફ બે હાથ જોડી પોતાનો વિવેક વાપરી નમ્ર પ્રાર્થના કરી કે બન્ધુઓ હું કાંઈ આપ સર્વેને શીખામણ આપવા માટે અહીં આવ્યો નથી, તેમજ મારામાં એટલી બધી શક્તિ પણ નથી, તેમ આપને કોઇને અથવા પુરૂષ વર્ગને અપમાન આપવાનો અને ઉતારી પાડવાનો મારો આ પ્રયત્ન નથી; પણ આપ સર્વેની ઇચ્છા છે તો તેને આધીન થઈ મારા પોતાના અનુભવની, વિચાર શકિતને અને ન્યાયને ખરી લાગે એવી કેટલીક વાતો કરીશ. આ વિષય ઉપર મારે કહેવાનું ઘણું છે તે જો આપ ધૈર્ય રાખીને સાંભળશો અને તે પ્રમાણે કરવાને માટે ફક્ત પ્રયત્નજ કરશો તો મારી ખાત્રી છે કે આપ હાલ ભોગવો છો તેનાં કરતાં વધારે સંસાર સુખ ભોગવશો. પહેલાં તો હું સ્ત્રીઓના સ્વભાવ વિષે આપને બે બોલ કહીશ.

સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ એટલો બધો માયાળુ હોય છે કે તેના આગળ મરદોનો માયાળુ સ્વભાવ કાંઈ પણ ગણત્રીમાં નથી; તેનો આપણે એક દાખલો લ-ઇશું. કોઇ પણ છોકરો ગમે તેવો ખરાબ હોય, કોઇનું કહ્યું ન માનતો હોય; નઠારી સોબતમાં પડી વંઠી ગયો હોય--બદમાશ થઈ ગયો હોય, અરે એટલે સુધી કે તે પોતાની માને મારવા પણ ઉઠતો હોય તો પણ જો કોઈ વખત તે છોકરાને કાંઇ પણ થાય છે અથવા તે કોઇ સંકટમાં આવી પડે છે તો માનું મન તેને માટે દુઃખાય છે, અને તેને પોતા-નાથી બનતી મદદ કરી મુશીબતમાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; તેટલા વખતને માટે છોકરાના સઘળા અવગુણો વિસરી જાય છે. જો કે તે પોતે જાણે છે કે પોતાનો છોકરો દુર્ગુણી છે, છતાં પણ જો કોઇ તે છોકરાને દુર્ગુણી કહે તો તરત તેની સાથે લઢવા ઉભી થાય છે; મતલબ કે તેટલું પણ તેનાથી સહન થઇ શકતું નથી. જ્યાં કથા વંચાય છે, ત્યાં જઇ

તમે જુઓ. જ્યારે જ્યારે કથામાં દયાજનક વર્ણન આવે છે ત્યારે પુરૂષ અને સ્ત્રી બંનેનાં હૃદક ગળગળાં થઇ જાય છે એ વાત ખરી, પણ જો તમે ખાસ ધ્યાન આપીને જોશો તો તરત માલુમ પડશે કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને દયાની લાગણી વધારે થાય છે. વળી જો પુરાણીની વર્ણનશક્તિ સારી હશે તો કેટલીક સ્ત્રીઓ આંખમાંથી આંસુ સારશે. કહેવાની મતલબ માત્ર એટલીજ કે પુરૂષ વર્ગ કરતાં સ્ત્રી વર્ગનો સ્વભાવ વધારે દયાળુ અને માયાળુ હોય છે. આથી હું એમ કહેવા નથી માગતો કે સ્ત્રીઓનો એ સ્વભાવ સારો છે. માતાના એવા સ્વભાવથી છોકરાઓને તો ઉલટું ઉત્તેજન મળે છે. પરંતુ તેથી કાંઇ સ્રી વર્ગનો માયાળુ સ્વભાવ દોષને પાત્ર ગણાય નહિ. જો સ્ત્રીઓના આવા ઉમદા સ્વભાવને બરાબર કેળવવામાં આવે તો એજ સ્વભાવ આવા છોકરાઓને ઉત્તેજનને લાભદાયક થઇ પડે. આ વાત તો આપના અનુભવમાં રોજ આવતી હશેજ. વળી એક બીજી આપના રોજના અનુભવની

વાત કરીશ. એક સ્ત્રીનું કોઈ સગુ—પછી તે બાપ, ભાઇ, ધણી અથવા છોકરો ગમે તે હોય,—તે જો માંદુ પડે છે તો તે સ્ત્રી તેની કેટલી બધી કાળજીથી પોતાની આવડત પ્રમાણે માવજત કરે છે? કેટલાં લાંબા વખત સુધી તેની પથારી પાસે બેસી રહી પોતે જાતે ભુખ, ઉજાગરો, મહેનત અને દુઃખ વહોરી લે છે? એટલી કાળજી કોઇ પુરૂષ પોતાની મા, બહેન સ્ત્રી કે છોકરીને માટે ધરાવશે? કદીજ નહિ, અરે! હું આપને ખાત્રીથી કહું છું કે તે આથી અડધું દુઃખ પણ વહોરી લેશે નહિં. માફ કરજો બન્ધુઓ, હું કાંઈ ગમે તે એક વ્યક્તિને માટે બોલતો નથી પણ સાધારણ પુરૂષ અને સ્ત્રીઓના સ્વભાવ વિષે બોલું છું. હવે આપણે સ્ત્રીઓની કોમળતાપર વિચાર કરીએ. શું માંદા માણસ પર કોઇપણ પુરૂષ, સ્ત્રીના જેટલી કોમળતાથી પોતાના હાથ ફેરવી શકશે? સ્ત્રીઓનું હૃદ્ય કેટલું બધું કોમળ હોય છે? કોઇપણ સ્નેહી અગર સંબંધી જો દુઃખી હોય છે તો તેનું હૃદય કેવું પીગળી જાય છે?

આ પ્રમાણે આપણે સ્ત્રીઓનું માયાળુપણું અને કોમળતા જોઈ. હવે તેનું ધૈર્ય જોઇએ. સ્ત્રીઓમાં ધૈર્યતા કેટલી બધી હોય છે. તમે ગરીબ હો અને ચાર પાંચ માણસનું પોષણ કરવાનું હોય તોપણ તમારી સ્ત્રી તે કરવામાં તમને કેટલી બધી ધીરજથી મદદ કરે છે? પોતે જાતે ધીરજ રાખીને પોતાનાથી બને તેટલી મદદ કરવામાં ચુકતી નથી. પેટે પાટા બાંધી રાત દિવસ વૈતરૂં કરી કુટુંબનું ભરણ પોષણ કરવામાં સ્વામીને મદદરૂપ થઇ પડે છે. વળી તમારી સ્ત્રીમાં તમારૂં દુઃખ ઓછું કરવાનો એક મોટો ગુણ સમાયલો છે. કોઇ વખત કોઇ પણ કારણસર તમે દીલગીર ચહેરે ઘરમાં બેઠા હશો તો તમારી દીલગીરી દૂર કરશે, તમારૂં દુઃખ વિસરાવશે, અને ધીરજ આપી તમને ઉત્તેજીત કરશે. તમારા દુઃખને લીધે તેને દુઃખ લાગશે તો તે ઘરના એકાંત ખુણામાં જઇ તમે નહિ જાણો એવી રીતે રડશે અને પોતાના હૃદયનો ભાર ઓછો કરશે. પણ તે તમારા આગળ તો કદી પણ

એમ કરશે નહિ, કારણકે તે જાણે છે કે એમ કરવાથી તમારા દુઃખમાં ઉલટો વધારો થશે અને એમ કરવા એ ઇચ્છતીજ નથી. તમારા આગળ તો મોંઢા ઉપર પણ તમાચો લગાવી ગાલ લાલ રાખશેજ એમાં કોઈ પણ જાતનો સંશય નથી.

વળી ઘર ચલાવવામાં સ્ત્રી જાતિ ઘણી ઉપયોગી છે. મારૂં માનવું તો એવું છે કે સ્ત્રી વગરનું ઘરજ નકામું છે. જે ઘરમાં સ્ત્રી હોય છે તે ઘરમાં દરેક કામ કેવું નિયમીત રીતે ચાલે છે, અને તે ઘરના પુરૂષોને કેટલો બધો આરામ મળે છે, તે જો તમારે પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો જે ઘરમાં સ્ત્રી ન હોય તે ઘરમાં જાઓ અને જુઓ. બારણામાં પેસતાંજ તમને તે ઘરમાં સ્ત્રીની ખોટ માલુમ પડશે. અને ઘરમાં મરદને પુછી જોશો તો જણાશે કે તે કેટલો દુઃખી છે.

સ્ત્રીઓમાં એક બીજો મોટો ઉત્તમ ગુણ પવિત્રતાનો છે. હમણાં પણ આપણે તેમનામાં અપવિત્રતાના

જે જુજબાજ દાખલા જોઇએ છીએ તે પણ પુરૂષોને લીધેજ છે. કેટલાક વિષયી લોકો ભોળી બિચારી સ્ત્રીઓને અનેક બહાને આડે રસ્તે દોરવે છે અને ફસાવે છે. એકંદરે જોતાં સ્ત્રી સ્વભાવ ઘણોજ પવિત્ર છે. એટલે કે કોઇ પણ સ્ત્રી ભાગ્યેજ રાજીખુશીથી જાણી જોઇને ભોળવાય અગર અવળે માર્ગે ચઢે છે. પોતાનું શિયળ સાચવવાનો ગુણ તેમનામાં એટલો બધો છે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ તો તે માટે પોતાના પ્રાણનું પણ બળિદાન આપે છે. જે જે અનિતીના દાખલા આપણે કાને પડે છે તેમાં ઘણી વખત નઠારી સોબતનું ફળ હોય છે. બાકી સ્ત્રી વર્ગનું કુદરતી વલણ તો હમેશાં પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા તરફ હોય છે.

આ સિવાય પણ બીજી નાની નાની બાબતો ઘણી છે કે જેનાપર કહેવા માગું તો કહી શકું, પણ આજે તો એટલુંજ બોલી બંધ કરીશ કે સ્ત્રીઓના આવા સારા સ્વભાવને કેળવવા માગો અને કેળવો તો તે

એવી સારી થાય કે તમારે ફરિયાદ કરવાનું કારણ બીલકુલ રહેજ નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તે એવી સારી નીવડે કે તમારો સંસાર દીપાવી આપે છે. મહાન જગતકર્તાએ સ્ત્રીઓનું મગજ એવું બનાવ્યું છે કે તેને જેમ વાળીએ તેમ ઘણુંજ જલદીથી વાળી શકાય છે. એટલે કે તેના ઉપર સારી યા નરસી છાપ તરત પડી જાય છે; માટે તમે તેનાપર જો સારી છાપ પાડો તો તમે હાલ બૂમ પાડો છો કે સ્ત્રીઓ ઘણી ખરાબ હોઈ દુઃખ કર્ત્તા છે તે મટી ઉલટી સુખ કર્તા થઇ પડે. પણ તમે તેમ કરતા નથી એ વાંક તમારોજ છે. તમને તે કેવી રીતે સુખ કર્તા થઇ પડે એ વિષે મારે ઘણું કહેવાનું છે; પણ હવે વખત ઘણો થઈ ગયો છે માટે આપની ક્ષમા માગી આજે તો એટલેથી વીરમીશું.

પ્રકરણ ૩ જું,

સ્ત્રી જાતીનું ઉપયોગીપણું.

ગઈ કાલે મેં જે કાંઇ કહ્યું તે પરથી તમને બધાને એમ લાગશે કે હું ફક્ત સ્ત્રીઓનીજ તરફ છું અને મરદોને નિંદું છું, તેથી વખતે તમે મારાપર ગુસ્સે પણ થશો પણ તમારે એમ કરવાનું કાંઇ કારણ નથી. ગઈ કાલની, આજની તથા હવે પછીની પણ મારી વાતોથી હું ફક્ત એટલું સમજાવવા માગું છું કે સંસારી દુઃખોનો બધો ઠપકો આપણે સ્ત્રીઓપર મુકીએ છીએ પરંતુ જે જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મુળ કારણ આપણે પુરૂષો છીએ કારણકે તેમનામાં કેટલા ગુણ સમાયલા છે, તે આપણે જાણતા નથી અને તેથી તે ગુણો ખીલવવાને આપણે બીલકુલ પ્રયત્ન કરતા નથી. હું તો ફક્ત સ્ત્રી જાતિમાં કેટલા ગુણો સમાયલા છે તે બતાવવા માગું છું. પુરૂષો

હંમેશા એમ ધારે છે કે સ્ત્રીઓમાં તેમના કરતાં ઓછું બળ છે, અને તેથી કરીને તેઓ પુરૂષોના જેટલું કામ કરી શકતી નથી. પુરૂષોનું આ ધારવું તદ્દન ખોટું છે તે હું તમને સાબીત કરી આપીશ. ભલે સ્ત્રીઓમાં શારીરિક બળ ઓછું હશે, પણ સંસાર ચલાવવા માટે ફક્ત શારીરિક બળનોજ ઉપયોગ નથી પણ સાથે આત્મબળની પણ ઘણી જરૂર પડે છે. આ આત્મબળ સ્ત્રીઓમાં એટલું બધું છે કે પુરૂષોમાં તેનો દશમો ભાગ પણ માલમ પડતો નથી. પહેલાં હું આપને સ્ત્રીઓના શારીરિક બળ વિષે બે બોલ કહીશ, અને બતાવી આપીશ કે તે બળ મરદો જેટલું ધારે છે તેટલું બધું ઓછું નથી; અને પછી તેમનાં અનહદ આત્મબળ વિષે કહીશ. આપણે એક સાધારણ સ્થિતિના કુટુંબની સ્ત્રીનો દાખલો લઇએ. તેને બિચારીને સહવારે ઉઠશે કે તરત દાતણ કરી બીજાઓ ઉઠયા હોય તેમની પથારીઓ ઉપાડી ઉંચી મુકવાની હોય છે. પછી તે આખું ઘર સાફ કરી તરત ચુલો

સળગાવી નાહવાને માટે પાણી ઉનું મુકી પીવા માટે પાણી ભરવા લાગે છે. ત્યાર પછી ઘરના નાના બાળકોને નવરાવી મોટાંઓને નહાવાને માટે પાણી વગેરેનો બંદોબસ્ત કરે છે એટલે રાંધવાનો વખત થઇ જાય છે. પોતે નહાઈ તરત રસોડામાં પેસે છે ત્યાં રાંધી બધાને જમાડી પોતે જમે છે કે તરતજ એને માટે વાસણોનો મોટો ઢગલો વાટ જોતો તૈયારજ થઇ રહેલો હોય છે. ચુલા આગળની એંઠી જગા સાફ કરી વાસણો માંજી રહે એટલે સહેજમાં બે વાગે છે કે ઘરમાં અનાજ સાફ કરવાનું હોચ્ છે. અથવા કોઇનું કાંઈ કપડું ફાટયું તુટયું હોય તો તે સાંધવાનું વગેરે ઘણા પરચુરણ કામો હોય છે કે જે કામોને તે ઘણી ઉતાવળથી કરે છે તોપણ પાંચ વાગ્યા વગર પુરા થતા નથી. વળી આ ઉપરાંત તેને સગાંવહાલાં કે નાતજાતમાં કોઇપણ માંદુ હોય કે તેને જોવા જવું પડે છે. કોઈ ગુજરી ગયું હોય તો તેને ઘેર દિલાસો આપવા જવાનું હોય છે. વળી લગ્ન

વગેરે અનેક નાનીમોટી ક્રિયામાં તેને પ્રસંગોપાત હાજર થવાનું હોય છે અને તેને માટે બાળકોને લુંગડાં લત્તાં તથા ઘરેણાંથી શણગારવા પડે છે. પુરૂષ વર્ગ પોતાના ધંધારોજગારમાં હમેશાં રોકાય છે અને સ્ત્રી વર્ગને આવા સંસારના નાના મોટા અનેક વિવેકો સાચવવાના હોય છે, તેમાં પણ તેનો વખત રોકાય છે. પછી સાંજ પડતાં તરતજ પાછી બિચારી ચુલા સામી નજર કરે છે, અને રાત્રે આઠ વાગતાં સુધી બધાને વાળુ કરાવી પોતે વાળુ કરી વાસણો વગેરે સાફ કરી પરવારે છે, એટલે પથારીઓ કરવાની હાજ-રજ છે. આ તો મેં આપને સહજ ઉપર ઉપરનું કામ ગણાવ્યું, પણ તે ઉપરાંત બીજાં પરચુરણ અને નહાનાં નહાનાં કામો એટલાં બધાં હોય છે કે તે તો દિવ-સના બાર અને રાતના ત્રણ મળી પંદર કલાક સુધી બીલકુલજ નવરી પડતી નથી. સ્ત્રી જાતિના આવા સતત ઉદ્યોગ તરફ નજર કરતાં તમને માલુમ પડશે કે તમારૂં શારીરિક બળ તેની આગળ કાંઇ હિસાબ-

માં નથી, અને તમારૂં અભિમાન નકામું છે. સ્ત્રીઓને આવી રીતે દરરોજ પંદર પંદર કલાકનું કામ હોય છે તો પણ હર હંમેશ રાજીખુશીથી કોઇ જાતની ફરીયાદ કર્યો વગર અગર કંટાળો લાવ્યા વગર અથવા બીજાને બોજો આપ્યા વગર તે પોતે કર્યાજ કરે છે પણ પુરૂષને જો કોઇ દિવસ સાત આઠ કલાક ખેતરમાં કામ કરવું પડે છે તો તે સાંજે ઘેર આવી આખી રાત અને બીજે દિવસ કંટાળાની અને થાકની બુમો પાડયા કરે છે; અને ઘરમાં પોતાની સ્ત્રી કે જેને મૂળ તો વધારે કામ હોય છે તેની પાસે જાણે લુલો લંગડો હોય તેમ થાકને બહાને દરેક ચીજ પોતાના હાથમાં માગે છે. આવી સ્થિતિ તમે રોજ અનુભવો છો, એ મારી ખાત્રી છે. અને તેને માટે આમ નિચું શું કામ જુઓ છો ? તમે એવું કરો છો, અને મારે કહેવું પડે છે. વળી અત્યારે તમારો અંતરાત્મા પણ હું જે કહું છું તે સત્યજ છે એમ કબુલ કરે છે, એવું મને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. જો

આવી હકીકત છે, તો પછી વિચાર કરો કે સ્ત્રી અને પુરૂષ બેમાંથી શારીરિક બળ કોનામાં વધારે છે. વળી કોઈ કહેશે કે મરદો મોટા મોટા બોજા ઉંચકી શકે છે, અને વીર પુરૂષો લડાઇઓ લઢી શકે છે માટે મરદોમાંજ વધારે બળ છે; હું પણ એ કબુલ કરૂ છું, પણ સ્ત્રીમાં તમો ધારો છો એટલું ઓછું બળ છે ? હું કહીશ કે લગભગ તમારા જેટલું "બળ" છે, કારણકે તમારૂં બળ જ્યારે એકદમ વપરાઈ થોડા વખતમાં ખતમ થઈ જાય છે ત્યારે સ્ત્રીનું બળ જો કે એકદમ વપરાવવાને માટે ઓછું છે ખરૂં પણ તે ધીમે ધીમે વપરાઇને લાંબો વખત સુધી ચાલે છે; મતલબ કે એકનું બળ એક દિશામાં અને બીજાનું બળ બીજી દીશામાં કામ કરે છે, પણ તે લગભગ સરખુંજ છે, એમ ઉપલી સાબીતીપરથી આપની ખાત્રી થઇ હશે. હવે કાલે આપણે સ્ત્રીઓના આત્મબળ વિષે વાત કરીશું.

પ્રકરણ ૪ થું.

સ્ત્રીઓનું આત્મબળ.

કાલે આપણે સ્ત્રીઓના શારીરિક બળ વિષે વાત કરી હતી અને છેવટે તેઓના આત્મબળ વિષે આજ વાત કરવાનું કહ્યું હતું. આજના વિષય ઉપર હું વધારે વિવેચન કરીશ નહિ પણ એક બે દાખલા આપને સમજાવીશ. હું જેમ આપના ગામમાં મુસાફરી માટે આવ્યો છું તેમજ આજ લગભગ પાંચેક વર્ષ પર એક ગામમાં ગયો હતો. ત્યાં મારે બે માણસો જે સગા ભાઇઓ હતા તેમની સાથે વાતચીત થતાં મને માલુમ પડયું કે તેમની મા તેમને નહાનપણમાંજ તેમના બાપની સંભાળમાં સોંપી આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગઈ હતી. તેમનો બાપ જો કે સાધારણ રીતે સારી સ્થિતિમાં હતો તોપણ તેમના તરફ તે વધારે ધ્યાન આપી શકતો નહિં અને બંન્ને છોક-

રાઓ નિશાળે જવાને લાયક થયા હતાં, તોપણ ત્યાં નહિ જતાં આમ તેમ રખડતા અને ગમે તેવી સોબતમાં પડી નાનપણમાં અપશબ્દો બોલતાં; તેઓ ગંદા પણ બહુજ રહેતા અને તેમની તન્દુરસ્તીની દરકાર કરનાર કોઈ નહિ હોવાથી વારંવાર બિમાર પડતા હતા. આખરે તેના બાપે થાકીને તેમને નિશાળે મુકયાં; પણ તેઓ બરાબર ભણ્યા નહિ અને જેમ જેમ મોટા થતા ગયા તેમ તેમ તેમનામાં દુર્ગુણો ઉલટાં વધતાં ગયાં, આખરે તેમનાં બાપે થાકી તેમને છોડી દીધાં, એટલે તેઓ તો જાણે ઘણાજ સુખી થયા હોય તેમ પાસેના શહેરમાં આવી ગુજરાનનું સાધન શોધવા લાગ્યાં, પણ તે મળે કયાંથી ? પોતાનામાં કાંઈ પણ ગુણ હોય તો સાધન મળતાં વિલંબ ન લાગે. છેવટે તેઓ એક ગ્રહસ્થનાં ઘરમાં ચોરી કરી નાશી ગયા, અને ત્રણ ત્રણ વર્ષની કેદની સજા થઇ. હું જ્યારે એ લોકોને મળ્યો ત્યારે તેઓ એકાદ વર્ષથી છુટયા હતા અને દુઃખમાં પોતાના દિવસો વ્યતિત કરતાં હતાં. આવો

અતિ ભયંકર અનિષ્ટ બનાવ શાથી બન્યો ? વિચાર કરવાથી જણાશે કે તે બિચારા ગૃહસ્થનાં ઘરમાં ગૃહ કિલ્લો સંભાળનારી પોતાનાં સંતાનમાં ષડરિપુઓ પ્રવેશ કરવા નહિ પામે એવી સાવચેતી રાખનારી અને ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ ધુરંધરી મેધાવિની ગૃહિણી ન હતી તેથી તેના ઘરમાં સળો પેઠો હતો, અને છેવટે તેનું ઘર વંઠી ગયું હતું. આ ઉપરથી આપને ખાત્રી તો થશે કે આપણા સંસારમાં અને આપણું ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં મેધાવિની દક્ષ પત્ની કે ગૃહણીની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે ! ! ?

હવે આપને બીજો દાખલો કહીશ. આ કાંઇ મારા જોડી કાઢેલા દાખલા નથી પણ ખરા બનેલા બનાવો છે, એટલે હું જે કહું છું તે ખરૂં છે અને તેમજ બને છે એમ માનવાને આપને કાંઈ પણ હરકત નથી. આજે લગભગ એકાદ વર્ષ ઉપર મને એક માણસ મળેલો, તેની સાથે આજ વિષય ઉપર વાત કરતાં

તેણે મને પોતાનો દાખલો આપ્યો કે "હું જ્યારે પાંચ વર્ષની ઉમરનો હતો ત્યારે મારો બાપ મને તથા મારી માને ગરીબ સ્થિતિમાં મુકી મરી ગયો હતો. મારી મા મને બહાર રમવા જવા દેતી, પણ હમેશાં તપાસ રાખતી કે કોઈપણ જાતના અવગુણ શીખું નહિ, અને મને ગંદા રહેવાની ટેવ પડે નહિ. સાત વર્ષની ઉમ્મરે મને નિશાળે મુકવામાં આવ્યો હતો; અને ત્યાં પણ તે બિચારી તપાસ રાખતી કે હું બરાબર ભણું છું કે નહિ. નિશાળમાં ગરીબ તરીકે માફીમાં દાખલ થયો હતો અને કાળજી રાખી અભ્યાસ કરતો હોવાથી કલાસમાં પહેલો નંબર રાખતો હતો; અને તેથી ચોપડી વગેરે પણ સરકાર તરફથી મળતાં હતાં. વળી તે ઉપરાંત કાંઈ ખર્ચ જોઈતો, તો વળી મારી મા સખી ગૃહસ્થોની દયાને પાત્ર થઈ મેળવતી હતી. એવી રીતે ગુજરાતી ભણવાનું પુરૂં કર્યા પછી મને એક વેપારીને ત્યાં મફત ગુમાસ્તીએ મુકવામાં આવ્યો. હું કામકાજ કરતો અને એ બહાને

વેપારનું કામકાજ શીખતો. આ દરમ્યાન પણ મારી મા બિચારી મજુરી કરીને બન્ને જણનું પોષણ કરતી હતી." પોતાના છોકરા માટે તે ગરીબ બિચારી માને આટલું બધું દુઃખ પડતું છતાં પણ છોકરાનું નશીબ સુધારવાને માટે તે દુઃખ ઘણાજ સંતોષથી અને ધીરજથી સહન કરતી હતી; (આવી રીતે બાપના રાજમાં પોષણ ન થાય, પણ માતાના રેંટીઆમાં બાળકોનું પોષણ થાય છે;) અને રોજ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતી હતી કે મજુરી કરવાની પોતાની શક્તિ કાયમ રાખે, અને પોતાના છોકરાને સારે ઠેકાણે પાડવા તે સમર્થ થાય. છોકરાને આવી રીતે સારે ઠેકાણે પાડવાના પ્રયત્નની સાથે તે હમેશાં કાળજી રાખતી કે તે છોકરો ખરાબ સોબતમાં પડે નહિ, અને કોઈ પણ જાતના દુર્ગુણ શીખે નહિ. આ બધાનું પરિણામ શું આવ્યું ? હમણાં તે છોકરો (હાલ માણસ) એક મોટો વેપારી છે, અને તેની

મા હાલ બિચારી જે વૃદ્ધ છે તે પોતાનો છોકરો કે જેને માટે તેણે આટલું દુઃખ વેઠયું હતું તેને સુખી જોઈ પોતે પણ સુખી થાય છે. આ દાખલા શિવાય બીજા પણ એવાજ ઘણા દાખલા છે, પણ તે બધાં અહીં કહેતાં પાર આવે નહિ; માટે આ બે દાખલાજ બસ થશે એમ હું ધારૂં છું; એ સ્ત્રીઓનો પ્રભાવ છે.

હવે આપ વિચાર કરો કે પહેલા દાખલામાં કહેલા બાપનામાં વધારે શક્તિ હતી કે પછીથી કહેલા દાખલામાંની માતામાં વધારે શક્તિ હતી. અહીંઆ આગળ બાપનું શારીરિક બળ શું ઉપયોગમાં આવ્યું આટલાજ માટે હું કહું છું કે સંસારિક કામોમાં ફક્ત શારીરિકબળની જરૂર પડતી નથી પણ બલ્કે તેથી વધારે જરૂર આત્મબળની પડે છે; અને તે બળ સ્ત્રીઓમાં વધારે છે. તેથી જો સ્ત્રીઓને તમે કેળવો તો તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. આપણામાં પણ કહેવત છે કે ‘ સોનો કમાનાર બાપ મરજો પણ રેંટીઆની કાંતનાર મા નહિ મરશો ”

સંસારિક કામોમાં અને સંસારમાં આગળ ઉપર ફતેહમંદ થવામાં સ્ત્રીની મદદની ખાસ જરૂર છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને કેળવવી જોઇએ કે તે જોઇતી મદદ આપવાને બરાબર લાયક થાય, અને તેનામાં જે કુદરતી ગુણો છે તે બરાબર ખીલી નિકળે અને તેનો લાભ આપણને મળે. સ્ત્રીજાતિ ગૃહરાજ્યની ખરેખરી તંત્રી છે. જો તે કારખાનામાં અગર બીજા કામમાં મજુરીએ લાગી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં જોડાય તો નીતિમાન અને સમર્થ મનોબળવાળા બાળકો પાકે એ સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખશો નહિ.

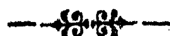
જે જે નાતમાં સ્ત્રી વર્ગને આ રીતે કામમાં રોકવામાં આવે છે, અને બાળકો ગમે તેમ રઝળી રવડી મોટાં થાય છે, તે તે વર્ગોમાંથી ભવિષ્યના જમાનામાં ઉમદા ફળોની આશા કદી રાખતા નહિ. ગૃહરાજ્યમાં માતાના પવિત્ર પ્રેમ નીચે ઉછરેલાં બાળકોજ જગતમાં અત્યંત ઉપયોગી થઇ સારી નામના

મેળવે છે. ઇંગ્લાંડના એક કારખાનામાં કારીગર વર્ગને નોકરીમાં રોકતાં પહેલાં તેની માતા કેવા લક્ષણવાળી હતી તેની પ્રથમ તજવીજ કરતાં; બાપ ગમે તેવો નઠારો હોય, પણ જો માતા સારી હોય તો તરત તેને નોકરીમાં રોકતા; કેમકે બાળકોના મગજ ઉપર માતાના લક્ષણની છાપ અદ્ભુત રીતે પડે છે. ગૃહસ્થો ! હવે વિચાર કરો કે સંસાર ચલાવવામાં સ્ત્રીજાતિ કેટલી બધી ઉપયોગી છે તથા કેવી અદ્ભુત સત્તા ધરાવે છે !

ચાલો હવે આજે ઉઠીએ, કાલે વળી પાછાં મળીશું અને કાંઇક નવિન વાતો કરીશું.

પ્રકરણ ૫ મું.

ગૃહરાજ્યમાં સ્ત્રી વર્ગનો સદ્ ઉપયોગ.

સ્ત્રીઓમાં આટલા બધા ગુણો છે છતાં તમને તે જોઈએ તેટલી સુખ કર્તા નથી, તેનું કારણ હવે તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે, માટે હવે તેને માટે ઉપાય કરો અને જુઓ કે તેનું શું ફળ આવે છે. પ્રથમ ઉપાય તો એ છે કે તમે સ્ત્રીને માન આપતા અને તેના કરેલાં કામોની કદર બુઝતા થાઓ અને જ્યાં જ્યાં તમને ભુલ જણાય ત્યાં ત્યાં તે ભૂલ ધીમે રહીને તેમને સમજાવીને સુધરાવો, પણ તે સુધરતાં પહેલાં તમારે અનેક રીતે તેની ખાત્રી કરી આપવી પડશે કે તે જે કરે છે તે ખોટું છે. પછી તમે તેને જે રસ્તો બતાવશો તે રસ્તે તે સુધરશે. વારૂ, પહેલાં તો તમે તેને માન આપતા શીખો. માન આપવાનું કહીને હું એમ કહેવા માગતો નથી

કે તમારે તેને ઘણાજ મોટા નામે બોલાવવી, તેને બેસાડી રાખવી, તેનું કામ તમારે કરવું અથવા તેનું કહેલું બધુંજ (ખરા ખોટાનો વિચાર કર્યા વગર) માનવું. હું એટલુંજ કહેવા માગું છું કે તમે તેના તરફ સ્નેહની લાગણીથી વર્તો. તે ઘરની કારભારી છે તો એક રાજા જેવી રીતે પોતાનાં કારભારી સાથે વર્તે તેવી વર્તણુક તમે તેના તરફ રાખો. તે જેટલાં સારાં કામો કરે તેની કદર બુઝો. વારૂ, તમે જુઓ છો કે સવારથી સાંજ સુધી તેઓ કામ કરે છે. તમે કોઇને ત્યાં નોકરીએ હો અને તમારા શેઠ તમને કોઈ દિવસે વધારે કામ કરવાની ફરજ પાડે તો તમે તરત બુમ પાડશો કે હું તે કેટલું કામ કરૂં ! કાંઈ ચાર હાથ કરૂં ? પણ તમારા ઘરની સ્ત્રીને ગમે તેટલું કામ હશે તોપણ તે બુમ પાડશે નહિ. કારણ ? કારણ તો એટલુંજ કે ઘરના માણસો તરફ તેમની અંતર લાગણી સ્નેહથી ભરેલી છે. તમને તમારી નોકરીમાંથી મહિને ત્રણ

ચાર દિવસ આરામ મળશે પણ તેમને એક દિવસ પણ આરામ મળતો નથી. એ આરામના દિવસોમાં વખતે તમારા શેઠ યા ઉપરી તમને કામપર બોલાવશે તો તરતજ તમે લડવા ઉભા થશો અથવા કાંઈજ નહી તો બબડશો પણ ખરા, પણ તે બિચારી એમાંનું કાંઇ પણ કરતી નથી. આટલું છતાં પણ તમે તમારા દોસ્તદાર ભાઈબંધો સાથે કોઇ કોઇ દિવસ આનંદમાં ગાળો છો અને પૈસાનો પણ કાંઇક વ્યય કરો છો, પણ કોઈ પણ દિવસ તમારી સ્રીને તમે તેમ કરવા દીધું છે? અથવા એક પાઇ પણ આપી છે! વિચાર કરો, હું કાંઇ સ્રીઓને ચઢાવતો નથી. પણ ફક્ત જે ખરૂં છે તે કહું છું. આટલું બધું હોવા છતાં તમે મોજમઝામાં બહાર ગયા હો ત્યાંથી આવો તેટલામાં તમારી જોગવાઇઓ સાચવવા તે હાજર રહે છે. મારૂં કહેવું એમ નથી કે બધાજ પોતાની જોગવાઈઓ તેની પાસે સચવાવે છે, પણ તેનો અંતરાત્માજ તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડે છે. હવે

થોડીક વાત કરીશ અને તમને ઘર ચલાવવામાં સ્ત્રી કેટલી ઉપયોગી છે તે બતાવીશ.

તમે કોઇ પણ કામ માટે પાંચ સાત દિવસ કાંઇ બહાર ગામ જાઓ છો અને ત્યાંથી પાછા ફરો છો ત્યારે તમારા ઘરને કેવી સ્થિતિમાં જુઓ છો ? હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમે ગયા ત્યારે જે સ્થિતિમાં તે હતું, તેજ સ્થિતિમાં પાછા આવીને તમે તેને જોશો, અથવા તેથી કાંઇક વધારે સારી સ્થિતિમાં જોશો કારણકે પ્રવાસે નિકળેલા ઘરધણીને આરામ આપવા સ્ત્રીએ કાંઇ ને કાંઈ ગોઠવણ કરેલી હશેજ અને તમે જ્યારે આવશો ત્યારે પોતાના હસ્તા મુખ સાથે તમને આરામ આપવાને તે ગાંડી ઘેલી થઇ જશે.

હવે આપણે એથી ઉલટો દાખલો લઇએ. ધારો કે કોઈ સગાની માંદગીની ખાતર તમારી સ્ત્રીને પાંચ સાત દિવસ બહારગામ જવું પડ્યું, અને ઘરમાં તમે એકલાજ રહ્યા. આવા વખતમાં તમારી સ્થિતિ કેવી

હશે ? તમે બરાબર બે વખત રાંધીને ખાશો પણ નહી. એક વખતેજ બન્ને વખતનું રાંધી મુકશો. ઘરમાં સ્વચ્છતા પણ બીલકુલ હશેજ નહિ. જે ઘર પહેલાં દિવસમાં ઓછામાં ઓછું બે વખત સાફ થતું હતું તે ઘર હવે દિવસમાં એક વખત પણ ભાગ્યેજ સાફ થશે. વળી ઘરમાં ગમે તે ચીજ ગમે ત્યાં પડી હશે અને જો કે તે બિચારી તેની ગેરહાજરીમાં તમને વધારે અડચણ ન પડે તેટલા માટે કેટલીક વ્યવસ્થા કરી ગઇ હશે તોપણ તમે એટલાજ દિવસમાં કંટાળી જશો. આવો મામલો છે, છતાં તમે કોઇ પણ દિવસ ખરા સ્નેહથી એટલું પણ મનમાં લાવ્યા છો કે તેને ઘણું કામ છે અને તે તમારાપર ઘણોજ સ્નેહ રાખે છે. આપણે આગળ બીજા દિવસની વાતમાં જોઇ ગયા તેમ બીજી બાબતમાં પણ તે તમારા કરતાં ઉત્તમ સેવા બજાવે છે તોપણ તમે કોઇ દિવસ હસ્તે મોંઢે કહો છો કે "તું ફલાણું કામ સારૂં કરે છે અથવા તારો સ્વભાવ સારો છે." અથવા તેને આનંદ મળે

એવી વાતો ખરા સ્નેહથી તમે તેને કહી છે ? આવી રીતે તમે તેને માન આપો અને પછી જુઓ કે તે તમને આનંદકર્તા થઈ પડે છે કે નહિ. આવા વર્ત-નથી તેની અંતર લાગણીઓ પ્રફુલ્લીત થશે, અને કાંઈક નવુંજ રૂપ પકડશે. પહેલાંના કરતાં કાંઇ વધારે આનંદથી અને ઉત્સાહથી તે કામ કરશે, અને તમને વધારે આનંદ અને આરામ આપશે. તે તમારી પાસે કૃત્રીમ માન માંગશે નહિ અને તમે આટલી પણ લાગણી તેના પ્રત્યે બતાવશો તેથી તે પોતાની જાતને તમારી આભારી થયેલી માનશે, અને તે લાગણીથી તેના તથા તમારા આનંદમાં અને સુખમાં કાંઈક ઓરજ વધારો થશે. ચાલો, હવે આપણે વાત બંધ કરીએ અને કાલે વળી આપને બીજી હકીકત કહીશ..

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ઘરકોળ અવસ્થા.

સ્ત્રીઓ ઘરમાં કેવી રીતે સુખકર્તા થઇ પડે તેનો એક રસ્તો મેં ગઇ કાલે કહ્યો હતો અને આજે એક બીજો માર્ગ બતલાવીશ. આટલા બધા દિવસથી આપ સઘળાં શાંતિ અને ધીરજથી સાંભળો છો તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું, અને આશા રાખું છું કે તમે તેને અજમાવી જોશો, અને તેથી મળતા લાભો લેશો. તમારી સ્ત્રીઓના તન અને મનને પ્રફુલ્લિત કરવાને માટે તમે પ્રયત્ન કરો. તેમને તો સવારથી સાંજ સુધી ઘરનું કામ કરવાનું છે તો પછી બીજી ચીજો તેમના સંબંધમાં કેમ થાય ? હું તેને માટે તમને રસ્તો બતાવું છું. માણસ જાતના શરીરને ખુલ્લી હવા જોઇએ છે અને મનને નવી નવી ચીજો અનુભવવાની જોઇએ છે. તમને પુરૂષોને આ બધું પોતાની મેળેજ

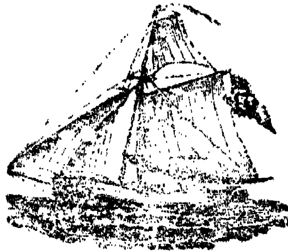
મળી રહે છે. તમારે કામ ધંધાને અર્થે બહાર જવાનું થાય છે. તેથી ખુલ્લી હવા તથા જુદી જુદી ચીજો જોવાની પણ મળે છે; પણ સ્ત્રીઓને તો આખો દિવસ ઘરમાં ને ઘરમાંજ રહેવાનું થાય છે. તેઓને કોઈ સાથે વાતચિત કરવાની કે ખુલ્લી હવાનો લાભ અથવા નવું જુનું કાંઇ પણ જોવાનું મળતું નથી. આ પ્રમાણે છે તો તેમની શારીરિક અને માનસિક સંપત્તિ શી રીતે સારી હોઈ શકે ? તેનો ઉત્તમ માર્ગ તો માત્ર એજ છે કે ગામની અથવા એક ફળીઆની સરખે સરખી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓની મંડળી અઠવાડીઆમાં એક અથવા બે વખત મળે અને ત્યાં સંસારિક અને ધાર્મિક વાતો કરે તો દરેક સ્ત્રીને મોંઢથી કાંઇ નવું જુનું સાંભળવાનું મળે. વળી અઠવાડીએ પંદર દહાડે તેમને બહાર પણ લઇ જવાં જોઇએ. મારૂં કહેવું એવું નથી કે શ્રીમંત લોકોની માફક ગાડી ઘોડે બેસાડી મોજ શોખ કરાવવા. તમને કોઇ દિવસ શહેરમાં મેળા, નાટક ચેટક વગેરે જોવાનું મન થાય છે, તે તમે જુઓ છો પણ ખરાં. શહેરના મોટા મોટા રસ્તાઓ,

મકાનો અને બજારો તમે અનેક વાર જોયાં હશે પણ તમારી સ્ત્રી એક વખત પણ તે જોવા નહિ પામી હોય. પંદર વીસ દિવસે તેમને પણ એવો લાભ આપવો જોઇએ. કોઇ વખત શહેરમાં ફરવા લઇ આવી તેમને સારાં–સુઘડ અને સ્વચ્છ મકાનો બતલાવવાં જેથી તે જોઇ તેમને પોતાના ઘરો પણ એવાં રાખવાનું મન થાય અને તેમની ભવ્યતા જોઈ તેમનું મગજ પણ પ્રફુલ્લિત થાય અને તેમાં કાંઇ ઓરજ શક્તિ આવે અને તેથી કરીને સારા સારા વિચારો પણ ઉદ્ભવે. વળી કોઈ કોઇ વખત પ્રદર્શનો, મેળાઓ વગેરે સારી જોવાની ચીજો પણ તેમને દેખાડવી જોઇએ. વળી તમે કહેશો કે આ તો પૈસાની વાત આવી, તે લાવવા ક્યાંથી ? તમે દરેક જણ પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે પોતાના શોખને માટે થોડા ઘણો ખર્ચ કરો છો, તો તમારે એ પણ જાણવું જોઇએ કે સ્ત્રી પણ તમારૂં અર્ધું અંગ છે અને જે મોજશોખ અને આરામ તમારે જોઇએ છે તે તેમને પણ જરૂરનાં છે.

માટે છેકજ એકલપેટા ન થાઓ. અને જે પૈસા તમારે માટે તમે ખર્ચો તેમાંથી થોડો ભાગ તેમને માટે ખર્ચો, અને પછી જુઓ કે ખર્ચેલા પૈસા નકામા નથી ગયા, પણ તેણે તમારા સુખમાં વધારો કર્યો છે. દુનિયામાં ફક્ત પૈસાનુંજ સુખ જોવાનું નથી. કોઈ માણસ ગમે તેટલો પૈસાદાર હશે, પણ ઘરમાં એક પણ દિવસ કંકાસ વગર જતો નહિ હોય તો તેનું પૈસાનું સુખ શું કામનું ? કોઇ ગરીબ માણસ પૈસે ટકે તેના જેટલોજ સુખી નહિ હોય, તેની માફક રોજ મિષ્ટાન્ન ઝાપટતો નહિ હોય પણ ફક્ત રોટલો અને શાકજ ખાતો હોય છતાં સુખે પોતાના દિવસ નિર્ગમન કરતો હોય તો તે ઘણોજ સુખી છે. મિષ્ટાન્નથી પણ પેટ ભરાય છે અને રોટલાથી પણ પેટ ભરાય છે (ઉલટો રોટલો ખાનાર માણસ શરીરે રૂષ્ટપુષ્ટ હોય છે અને તેની શારીરિક સ્થિતિ પણ સુખી હોય છે.) જે આનંદ સલાહસંપમાં છે તે કંકાસમાં નથી, માટે

સ્ત્રીઓને સુધારવાને મેં જે રસ્તો બતાવ્યો તેમાં ભલે થોડો ઘણો ખર્ચ થશે પણ તેટલા પૈસા તમારામાંથી બચાવી તેમને માટે ખર્ચો અને દુનિયામાં સૌથી મોટામાં મોટું સુખ જે સલાહસંપનું છે તે સંપાદન કરો. ચોમાસામાં અથવા શીયાળામાં કોઇ વખત લઈ જઈ તેમને તમારા ખેતરોની કુદરતી લીલા બતાવો. આમ કરવાથી ભલે તે ઘરનાં કામમાં ખોટી થશે પણ બહારની સ્વચ્છ હવાથી તેના તન અને મનપર એવી સારી અસર થશે કે તે બહારથી આવ્યા પછી પોતાનું કામ વધારે સારી રીતે અને ઝડપથી કરી શકશે. અને રોજ આનંદમાં રહેશે. તમે તેને માટે આવા પ્રયત્નો કરતા રહેશો તો તમને પણ ઘણોજ લાભ છે. તેને તમારે માટે એવી સારી લાગણી થશે કે પછી કોઇ દિવસ તમારે તેના તરફની ફરિયાદ કરવાનો વખત આવશેજ નહિ. છેવટે એટલીજ વિનંતી છે કે તમારી સ્ત્રીઓ હાલ ઘરકોળ અવસ્થામાં છે તેમાંથી તેમને મુક્ત કરશો તો તમે સુખી થશો.

ચાલો, હવે આજે આપનો વખત વધારે લીધો છે. કાલે વળી આ સંબંધમાં કાંઇ નવું શોધી કાઢી આપની આગળ વાત કરીશ.

પ્રકરણ ૭ મું,

સ્ત્રી વર્ગ તરફ માનની નજર.

ચંદ્ર જાણે સૂર્યના કિરણો રૂપી ભાલાઓ ભોંકાવાથી કાયર થઈ ગયો હોય એમ દૂર દૂર નાસવા લાગ્યો, અરૂણ દેવના રાતા કિર્ણોના ડાઘ પોતાની ઉજ્વળ કિર્ણોમાં લાગી જવાની ધાસ્તીથી તેને સંકોચવા લાગ્યો, જે પૂર્વ દીશાએ આગલી સંધ્યાકાળે એને માન આપી આકાશ પર આવવાનો અવકાશ આપ્યો હતો તેજ પૂર્વ દિશાને અત્યારે સૂય દેવને માન આપતી જોઇ આકાશ રૂપી ગહન વનમાં સંતાવા લાગ્યો, પૂર્વ દીશા આગલી રાત્રે ચંદ્રને માન આપી બોલાવી તથા હવે તેને પડતો મૂકી સૂર્યને લલચાવાના પોતાના છળકપટમાં ફાવવાથી

જાણે હરખાતી હોય એમ રાતી થવા લાગી. સૂર્ય અને ચંદ્રની લઢાઇમાં તારાઓ ઘાયલ થયેલા માણસોની માફક પડવા લાગ્યાં. પાપ કર્મોને વધારનાર ચંદ્રના રાજ્યથી કંટાળી લોકો જાણે ધર્મ પ્રવર્તાવનાર સૂર્ય દેવના આગમનથી આનંદ માની વાજીંત્ર વગાડતા હોય તેમ દહીં વલોવવાના શબ્દો સંભળાવવા લાગ્યા. કોકિલાઓ જાણે વિષ્ણુ સહસ્રનો જપ કરતી હોય તેમ ટોકાર કરવા લગી. કમળો આનંદમાં આવી જઇ ભ્રમરરૂપી કેદીઓને છુટા કરવા લાગ્યા. પક્ષીઓ મુનીવ્રત છોડી દેવા લાગ્યા, અંધકાર જાણે સમાધી ચઢાવવા માગતો હોય તેમ ગુફામાં ભરાવા લાગ્યો. એટલે કે સવારનો પહોર થવા આવ્યો તે વખતે લોકોએ બહેચર પટેલના ઘર તરફ જવા માંડયું, કારણ કે હરરોજ તો રાત્રે વાતો થતી હતી પણ હવેથી તો સવારે અને રાત્રે એમ બે વખત વાતો થવાની હતી. બધા લોકો ભેગા થઈ રહયા

એટલે આગલી રાત્રે નક્કી કરેલા વખતે પેલા મુસાફરે વાત શરૂ કરી:—

આજના વિષયમાં હું છોકરાઓ તરફના તમારા સુખ વિષે બોલીશ. એ બાબત આપણા ચાલુ વિષય સાથે ઘણો સંબંધ ધરાવે છે એટલે એ અયોગ્ય કહેવાશે નહિ. સ્ત્રીઓ સાથેની તમારી વર્તણુક પરજ છોકરાઓના ભવિષ્યનો અને તેના તરફના સુખનો આધાર રહે છે. માનામાં એક ઇશ્વરી સત્તા એવી છે કે તે છોકરાઓનો સ્વભાવ સારો યા નરસો બનાવી શકે છે. ટુંકામાં તેઓનો તથા તેમની મારફત તારા ભવિષ્યના સુખનો આધાર, તે સત્તા કેટલે અંશે જળવાય છે, તે ઉપરજ છે; પણ તે સત્તા જળવાશે ક્યારે ? જો છોકરામાં તેની માને માટે માનની લાગણી હશે તોજ તે સત્તા જળવાશે. મારે અહીં કહેવું જોઇએ કે તમારાં છોકરાંઓમાં તેમની માના તરફની માનની લાગણી તેમને કુદરતથી મળી છે, તે જાળવી

રાખવી તે તમારા હાથમાંજ છે. જો તે લાગણી તેઓ-
નામાં રહેશે અને વધશે તો જીંદગીમાં તેઓ સુખી
થશે, અને તમારા ઘડપણમાં તમને પણ સુખી કરશે.
પણ જો એથી ઉલટું બન્યું, અને એ લાગણી ગઇ
તો એ જાતે પણ દુઃખી થશે, અને તેમને પણ ઘડ-
પણમાં એટલાં દુઃખકર્તા થઇ પડશે કે તમે કહેશો
કે છોકરાંઓ ન હોત તો ઠીક થાત. એ લાગણી
તમે કેવી રીતે જાગવી શકો ? રસ્તો એકજ છે અને
વળી તે સહેલો પણ છે. તમે તમારી સ્રીને બરાબર
માન આપો, એટલે તમારાં છોકરાંઓ પણ કુદરતી
રીતે તમારૂં અનુકરણ કરશે, તેમના મગજપર નાન-
પણમાં જે છાપ પડશે, તે છાપ જાળવી રાખવાનેજ
ફક્ત પ્રયત્ન થશે, તો પછી મોટપણમાં પણ તે ભુલા-
વાની નથી એટલુંજ નહિ પણ તે વધારે સજ્જડ
થતી જશે. છોકરાંઓ નાના હોય છે ત્યારે આખી
દુનિયા જે કરે છે તે કરવાને તેઓને મન થાય છે
અને તે શીખે છે. એટલે જો તમે તમારી સ્રીની સાથે

માનથી વર્તશો નહિ તો છોકરાઓ પણ તેવુંજ શીખશે. એમ નહિ સમજશો કે નહાના છોકરાંઓ શું શીખશે. તેઓનામાં અનુકરણ કરવાની કુદરતી શક્તિ એવી હોય છે કે જ્યારે તેઓ અણસમજુ હોય છે ત્યારે પણ આપણી વર્તણુકની દરેક છાપ તેઓના મગજ ઉપર પડે છે; અને જો કે તેટલી ઉમ્મરમાં તેઓ તે પ્રમાણે વર્તી શકશે નહિ તોપણ મોટાં થતાં તે છાપ પ્રમાણે બંધાયલું તેમનું મગજ તમારી વર્તણુંક પ્રમાણે તેમને દોરાવશે અને તેમના કડવા ફળ તમારે પણ ચાખવા પડશે. કારણ કે બાળકની કેળવણી તે જન્મે છે ત્યારથીજ શરૂ થાય છે, અને નાનાં બાળકો જેવું સાંભળે છે, તેવું બોલતાં આપોઆપ શીખે છે. તથા જેવું જુએ છે તેવુંજ કરતાં તે જલદી શીખે છે આવી રીતે અનુકરણ શક્તિ અને શ્રવણ શક્તિ નાનાં બાળકમાં પ્રબળ હોય છે. નાનાં બાળકોનો સૌથી શ્રેષ્ઠ ગુરૂ તેની માતા છે. તેનો બીજો ગુરૂ પિતા અને

ભાઇ ભાંડુઓ, ત્રીજો ગુરૂ તેની આસપાસની વસ્તુઓ અને સામાજીક મંડળ છે, ચોથો અન્યત ગુરૂ નિશાળનો શિક્ષક, અને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા પછી યોગ્ય વયે પાંચમો અથવા છેવટનો ગુરૂ ગણો કે પ્રધાનરૂપ ગુરૂ તરીકે ગણો તો તેની મેધાવિની સુશીલ પત્ની છે. આ પ્રમાણે સંસારિક સામ્રાજ્યનો સઘળો આધાર ફક્ત એક ચતુર સ્ત્રી ઉપર નભી રહેલો છે. સ્ત્રીઓને માન આપવાનું કહી હું એમ કહેવા માંગતો નથી કે તમારા ઉપરી તરીકે અથવા તમારાથી મોટી તેને ગણી તમારે તેની સાથે માનથી વર્તવું. મારૂં કહેવું એટલુંજ છે કે તેને તમારી સરખી ગણી તેની સાથે સ્નેહથી વર્તો. જેમ તમારી ભુલને તે નરમાશથી ગુસ્સે થયા વગર એકાંતમાં તમને કહે છે, તેમ તમારે પણ તેની ભુલો તમારા છોકરાઓના કે અન્યના દેખતાં અને ગુસ્સે થઇને નહિ પણ તેઓ નહિ જાણે એમ અને ધીમે રહીને તેને સમજ પાડીને બતાવવી જોઇએ. છોકરાઓના દેખતાં એમ કરવાથી માની ભુલો જોવાની

તેમને ટેવ પડી જાય છે. તેનું પરિણામ એ આવશે કે તેઓમાં માને માટેની માનની લાગણી ઢીલી પડી જાય છે. જ્યાં તે લાગણી ગઈ કે માની બધીજ કુદરતી સત્તા તેમના પરથી જતી રહેવાની અને તેનું પરિણામ તો મેં તમને આગળ કહ્યું છેજ. છોકરાઓના પોતાના અને તેમના તરફના તમારા ભવિષ્યના સુખને માટે તો એટલે સુધી કરવું જોઇએ કે તેની માતામાં હોય તેના કરતાં વધારે ગુણો તેનામાં છે એમ તેમને બતાવવું જોઇએ. આમ કરવાથી વળી બેવડો ફાયદો છે, એક તો છોકરાઓને પોતાને અને તેમના તરફથી તમને થતો ફાયદો મેં કહ્યો છે. વળી બીજો ફાયદો એ કે તમારી સ્રીને પણ તમારે માટે કાંઈ ઓરજ માન વધશે. તેથી તેના તરફથી પણ તમે ઘણાજ સુખી થશો. વળી આમ કરવાથી તમારા છોકરાઓ પણ સ્રીઓને માન આપતાં શીખશે; અને તેમનામાં એક જાતની એ ટેવજ પડી જશે, તેથી જ્યારે તેમનો વખત આવશે ત્યારે તમને અત્યારે જે મુશીબત પડે

છે, તે તેમને પડશે નહિ. તેમનો સંસાર સુખમાં જશે; સ્ત્રીઓને ફક્ત માન આપવું એટલુંજ નહિ પણ તે માનને લાયક તેમને બનાવવી જોઇએ; નહિ તો બીજા બધા તમારા પ્રયત્નો પત્થરપર પાણી જેવાં થશે, અને ધારેલું સારૂં પરિણામ કોઇ દિવસ પણ આવશે નહિ. છોકરાઓ તેમની માને માન આપતાં શીખશે તોજ તેઓ તમને પણ માન આપશે નહિ તો ક્ષણે ક્ષણે તમારૂં અપમાન કર્યા કરશે; અર્થાત તમારૂં કહ્યું પણ માનશે નહિ; અને તેથી પરિણામ એ આવશે કે તેમની જીંદગી વ્યર્થ જશે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જે આરામ અને મદદની જરૂર તમને પડશે તે મળશે નહિ. વળી જ્યારે વખત આવશે અને તેઓ સંસારમાં પડશે ત્યારે તેમની પણ એજ દશા થવાની માટે તમારા પોતાના સુખને માટે તમે તમારી સ્ત્રીઓ સાથે સારી રીતે વર્તો, અને તેમને પણ તેમ કરતાં શીખવો. ફરી ફરીને વિનંતી કરૂં છું કે આર્ય એમ નહિ સમજશો કે છોકરાં હોય તોજ સ્ત્રીએ

સાથે આવી રીતે વર્તવાની જરૂર છે; છોકરાં નહિ હોય તો પણ તમારા પોતાના સુખને ખાતર પણ એમ કરશો. તમે કોઈને હસીને બોલાવશો તો તે પણ તમને હસીને બોલાવશે. તેમજ તમારી સ્ત્રીની સાથે ઉત્તમ રીતે વર્તન રાખશો તો જરૂર તે તમારી સાથે ઉત્તમ રીતે વર્તશે, અને પરિણામે તમારૂં ઘર સુખી અને નમુનેદાર થઇ રહેશે. આ બાબતમાં એક વિદ્વાનનો મત એવો છે કે—"સ્ત્રીઓને યોગ્ય માન આપી તેમને યોગ્ય દશામાં લાવવાથી પુરૂષોનો સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ બન્ને સાધી શકાય છે. તેમનાં જે પ્રયાસો, તેમની જે પ્રવૃત્તિઓ, તેમની જે અભિલાષાઓ તથા તેમના જે કર્ત્તવ્યો અપૂર્ણ, ઉત્સાહ રહિત તથા નિરાશાજનક થાય છે તે યથાયોગ્ય બની જશે." તેમજ જે અમાનુષિક વર્તનથી પ્રજાનો અડધો ભાગ ખરાં મનુષ્યત્વને તે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તે અન્યાય દુર થશે. સ્ત્રી પુરૂષ માફક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાની પદવી ચઢાવશે તો આપણી હાસી કોણ થશે. યથેચ્છ ઉપયોગનાં

આપણાં રમકડાં કોણ બનશે, આપણી બહાદુરી કોના આગળ બતાવશું, અને આપણે સામ્રાજ્ય કોના ઉપર ચલાવશું, એવા પ્રશ્નો કદાચ કોઈ સ્વાર્થી પુરૂષના મનમાં ઉત્પન્ન થશે; તો તેઓને એટલોજ જવાબ બસ છે કે પોતાના સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ મનુષ્યની શકિતઓ જાણી જોઈને અપરિપકવ રાખવા માટે કોઈને હક નથી. સ્વાર્થ બુદ્ધિની સતા કોણે કોને આપી છે? કોઈપણ મનુષ્યને ગુલામી દશામાં મૂકવાની સત્તા ઈશ્વરે કોઈને આપેલી નથી. સ્ત્રીઓને ઘટિત પદવી મળવાથી તેઓ હાલ છે તેના કરતાં ચઢતાં પ્રકારની આત્મિક ઉન્નતિવાળી થશે, અને એમ થવાથી તેમના સંસારીક કર્તવ્યો તેઓ વધારે સારી રીતે કરી શકશે. તેમની પદવી વધવાથી તેમનામાંથી સ્ત્રીત્વ જતું રહેવાનું નથી પણ ઉલટું વધશે. માતા તરીકે, ભગીની તરીકે, પુત્રી તરીકે તેમજ પત્ની તરીકે સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ બજાવવામાં ચુકશે નહિ. યોગ્ય હક પ્રાપ્ત કરનારી સ્ત્રી પોતાના સગા તથા ભાંડુને કે પતિને રસોઇ

નહિ કરી આપે, અને ભૂખે મારશે એ કલ્પના હાસ્ય જનક છે. એવી પત્ની પોતાના પતિનું મન નહિ સાચવે એમ શા પરથી માનવું ? સ્ત્રી જાતિની લાગણીઓ અને પ્રેમ મમતા તેમનામાંથી જવાનાજ નથી. કોઈ દેશમાં એ પ્રમાણે બન્યું નથી. અને આપણા દેશમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ પુજ્ય ગણાતી ત્યાં પણ આવું બન્યું નથી; માટે એવો ભય નિરર્થક છે"

સુધારાના શિખરે પહોંચેલા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આપણી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની વર્તણુંક સંબંધી ટીકા કરે છે કે "પાશ્ચિમાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીજ છે અર્થાત સ્ત્રી પુરૂષના હક ત્યાં સમાન છે; અને હિંદુસ્થાનની હિંદવાણી તે માત્ર ગુલામડી કે વેઠીઆણીની હાલતમાં પોતાનું દુઃખદ જીવન પુરૂં કરે છે." હવે આજે આપને શ્રમ વધારે પડયો છે માટે સાંઝના પાછાં મળીશું ત્યારે પાછા વાત આગળ ચલાવીશું.

પ્રકરણ ૮ મું.

સ્ત્રી વર્ગ તરફથી મળતું સુખ.

બંધુઓ ! મારે તમને કહેવું જોઇએ કે સારી સ્ત્રી એ ઘરનો શણગાર છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે સદ્ગુણી અને કહ્યાગરી સ્ત્રીનો ધણી છપ્પન ઉપર ભૂગળ વાગે એટલી દોલતના ધણી કરતાં વધારે સુખી છે. જો કોઈ માસણ પાસે અખુટ દોલત હોય, નોકર ચાકર તો એટલા બધા રહી ગયા હોય કે તે તેને બરાબર યાદ પણ રહી શકતા ન હોય, અને તેના વૈભવમાં કોઈ પણ પ્રકારની ખામી ન હોય, છતાં પણ જો તેના ઘરમાં મધુર વચન બોલનારી, કહ્યાગરી અને સદ્ગુણી સ્ત્રી ન હોય તો તે સર્વ નકામું છે. સદ્ગુણી સ્ત્રી ઘર ચલાવવામાં ડગલે ડગલે ઉપયોગી થઇ પડે છે. જેમ એક ચક્રથી ગાડી ચાલતી નથી, તેમ મરદની સાથે તેની સહાયમાં સ્ત્રી નહિ હોય તો

તેનો વ્યવહાર બરાબર ચાલશે નહિ. અરે! હું તમને એક વધારે સાદો દાખલો આપું છું. એક વખત અમારે ધંધા રોજગારને અર્થે પરગામ ખાતે જવું પડ્યું. ત્યાં ઘર ભાડે લેવા જતાં દરેક દરેક ઘર, પોળ કે મહોલ્લાના લોકોએ પૂછપરછ કરવા માંડી કે તમારે સ્ત્રી સાથે રહેવાનું છે કે એકલા રહેવાનું છે? ઘરમાં સ્ત્રી છે કે નહિ? કહેવાની મતલબ કે સ્ત્રી વગરનો આદમી ગૃહસ્થ ગણાતો નથી. તે ગમે તેવો નીતિવાન હોય તોપણ જગતમાં તેની આબરૂ ગણાતી નથી. તેને ઘર ભાડે આપવા કોઈ ખુશી બતાવતું નથી. અને તેને પડોશમાં રાખવાને લોકો આનાકાની કરે છે. આ ઉપરથી તમારા ધ્યાનમાં આવશે કે સ્ત્રી વર્ગ આપણને કેટલો બધો ઉપયોગી છે.

હવે જ્યારે સ્ત્રી વર્ગ આપણને આટલો બધો ઉપયોગી છે, ત્યારે તેના અભ્યુદય તરફ આપણે તનમનથી ધ્યાન આપવું જોઇએ. જો આપણે પ્રયત્ન

કરીએ તો તેમને દયાળુ, સુશીલ, ધૈર્યવાન, અને આત્મસંયમી સહજમાં બનાવી શકીએ, કેમકે આ ગુણ તેમનામાં કુદરતી છે. આવી સદાચારી સ્ત્રીઓની નજર દુઃખ ઉપર પડતાં તે મટી જાય છે અને દીલગીરી ઉપર પડતાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

બંધુઓ ! સદ્‌વર્તન નામના પુસ્તકમાંથી તમને નીચેની હકીકત કહી સંભળાવું છું, તે ખરેખર મનન કરવા લાયક છે.

"ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રેમપથ્યથીજ પુરૂષનું હૃદય ઉત્તમ રીતે નિયમમાં અને શાંતિમાં વર્તે છે. ઘર તે સ્ત્રીનું રાજ્ય, તેની જાગીર, તેનું જગત છે—ત્યાં તે પ્રેમથી, માયાથી અને નરમાસની સત્તાથી અમલ ચલાવે છે. કોઇપણ પુરૂષ મૂળ પ્રકૃતિએ તોફાની અને હુલ્લડી હોય, અને દૈવયોગે તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ જો કોઇ મોટા મનની બાઇ સાથે સંધાય, તો તેથી તે જેવો શાન્ત પડશે તેવો બીજા કશાથી નહિ પડે.

એ ઠેકાણે તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળે છે. મગજની શાન્તિ અને મનની શાન્તિ સાથે વળી એવી બાઇ એ પુરૂષનો ઉત્તમ સલાહકાર થઇ પડે છે, કારણ કે જ્યાં તેની અનાંશ્રિત બુદ્ધિ ખોટે રસ્તે જવાની તૈયારીમાં હોય, ત્યાં એવી સ્ત્રીની સ્વભાવ સિદ્ધિ કળા વડે તે તેના ધણીને ખરે રસ્તે દોરી લઈ જાય છે. વિઘ્ન અને વિપત્તિના વખતમાં સાધવી સ્ત્રી તેના સ્વામીના ટેકારૂપ લાકડી થઈ પડે છે, અને જ્યારે દુખનો દરિયો ઉલટે છે અથવા વિધાતા ઘુરકીયાં કરી રહી હોય છે; ત્યારે એવી નારી સહૃદયતા અને દીલાસો દેવામાં પાછી પડતી નથી. જુવાનીના વખતમાં તે તેના ધણીનું સુખ અને શણગાર છે, અને પ્રૌઢાવસ્થામાં જ્યારે સંસારના સુખ હવામાં ઉડી ગયાં હોય છે અને આપણે સંસારના સાચા વ્યવહારમાં રહેતા હોઇએ છીએ તે વેળાએ એ સ્ત્રીદેવી તેનાં પતિની એકનિષ્ઠાથી સહાયક થઈ પડે છે.”

“હું જે ક્ષણે મારા ઘરમાં પગ મૂકું છું, કે

તત્ક્ષણ મારી સઘળી ફિકર ચિંતા ઉડી જાય છે," એમ એડમંડ બર્ક પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે બોલતો. એ જોતાં એ કેવો સુખી હશે! અને લુથર, "જે પ્રેમરસથી ભરપુર હતો તે પોતાની સ્ત્રી વિષે બોલ્યો કે" "મારી સ્ત્રી મારી સાથે હોય તો ભલે રહી મારી દરિદ્ર અવસ્થા, પણ જો મારી સ્ત્રી મારી પાસેથી જાય અને તેના બદલામાં ક્રોસસની છપ્પનપર ભૂંગળ વાગે એટલી દોલત મને મળે તોપણ મારે તે જોઇતી નથી.' તેણે લગ્ન વિષે કહ્યું છે કે 'પરમેશ્વર પુરૂષ ઉપર મોટામાં મોટું સુખ વરસાવે, તો તે એક સાધ્વી અને ધાર્મિક સ્ત્રીનું છે. તેની સાથે રહેવાથી તે પુરૂષને સુખ શાન્તિ અને પોતાનું સર્વસ્વ, પોતાનો જાન અને પોતાનું સુખ સોંપી શકે છે,' વળી તેણે કહ્યું છે કે 'વહેલા ઉઠવાથી અને જુવાનીમાં પરણવાથી કોઇ માણસ પસ્તાયો જાણ્યો નથી.' વળી એજ ગ્રંથમાં સન્નારીની પ્રીતિ વિષે કહ્યું છે—

છપ્પા.

સન્નારીની પ્રીત, શ્રાન્તનો થાક ઉડાડે,
સન્નારીની પ્રીત, તૃષાર્ત્તની તૃષા મટાડે;
સન્નારીની પ્રીત, મિષ્ટ વિશ્રાન્તિ આપે,
સન્નારીની પ્રીત, સુખ ને શાન્તિ વર્ષાવે.
સન્નારીના પ્રીતિ બાગમાં, ભ્રમર પુરૂષ ભમતો ફરે,
રમ્ય પુષ્પની સ્હોડમાં, આનંદે ગુંજ્યા કરે. (૧)

સતી શ્યામાનો કંથ, પોઢે પુષ્પની છાયે,
સતી શ્યામાનો કંથ, રહે નિર્ભાર સહાયે,
સતી શ્યામાનો કંથ, રહે બંધનથી છુટો,
સતી શ્યામાનો કંથ, પળેછ પ્રવાસે હલકો,

સાધ્વી સ્ત્રીનો પતિ છે સુભાગ, ગંભીર કાર્યમાં જાય છે,
પત્ની સહાયક સ્વભાવથી, પ્રીતિ રસ છલકાય છે.

ખરે, સાધ્વી સ્ત્રી તરફથી મળતું સુખ અમૂલ્ય છે. સ્ત્રી જાતિમાં ઈશ્વરે અનેક સદ્ગુણો ભરેલા છે,

માત્ર તેને ખીલવવાની જરૂર છે. આપણો પ્રખ્યાત કવિ શામળ કહિ ગયો છે કે—

છપ્પા.

રામા રત્નની ખાણ, જાણ એ રંભા રૂડી,
ધરે સોળ શણગાર, હાર કંઠે કર ચુડી;
શોભે જળહળ ગેહ, દેહ કોમળ શુભ સાજી.
શોભા દેરૂં સદન, વદન હશી રાખે રાજી.
ભડ ભોજ કરણ વિક્રમ અને, હરિચંદની હારની;
પંડિત ચતુર પુર પાટવી, નૃપતિ નેટ સુત નારના. (૧)

જો ઘરમાં ઘર નાર, દામ ઉધારે દેશે;
જો ઘરમાં ઘર નાર, પિંડ પિત્રી પણ લેશે.
જો ઘરમાં ઘર નાર, તોજ મેણું શિર ટળશે,
જો ઘરમાં ઘર નાર, માન માણસમાં મળશે.
ઘરનાર જેહનેઘેર હશે, શોભિત શાહ સરસજ જસો
ઘરનાર વિના નિર્ભો, શાહ તોયે તસ્કર તસો. (૨)

નાર વિના નર રંક; સંગ રાખે નહિ કોઇ,
નાર વિના નર ચોર, જોર જસ બેસે ખોઇ.
નાર વિના નર નિર્બળ, સબળ રાખે નહિં સંગે,
નાર વિના નર દીન, હીન સુખ એકલ અંગે,
ચતુરા વિણુ તો ચાલે નહિ, જગતમાંહી રહે જાહરે,
શામળ કહે છે શામા કશી, તજે જગત તો તાહરે. (૩)

બાળપણે થઇ માત, મટાડે પીડા મનની,
જોબનમાં દે રંગ, સંગ સુખ ટાઢક તનની;
સુખ દુઃખમાં સમ ભાગ, રાગ રૂડે ગુણ ગાતી,
ચતુરા ચિત્ત હરનાર, ચાર ઉરમાં મદમાતી;
વળી વૃદ્ધપણે સેવા કરે, દેખ્યાથી દીલ દુઃખ ટળે.
એ અંતકાળ અળગી નહિ, બહુ સ્નેહ સાથે બળે (૪)

પશુ ચરે છે તરણ, રહે છે રણમાં રમતાં,
નર નારીની જોડ, ભાગીએ સાથે ભમતાં;
ઉડે પંખી આકાશ, જુઓ તેનું પણ જોડું,
કોણ ઉંચ કે નીચ ગમેડું કે કાં ઘોડું;

સુર, અસુર, નાગ, કિંનર વિષે, દેવી નાગણુ દાનવી;
મન ગરદ કયાં છે મેરીએ, કોણુ માત્રમાં માનવી. (૫)
નાર વિના નર રંક, દામણો દિસે દેહે.
નાર વિના નર રંક, દીસે ગુણુ હિણો ગેહે;
નાર વિના નર રંક, નહિ ધન ધીરે કોય,
નાર વિના નર રંક, હરિપૂજન નવ હોય.
નિર્બળ છે નર નારી વિના, ભોગ કશા તે ભોગવે;
અવગુણુ અદઃા અયુતો ગણા, જુવતી વીણુ નર
જોગવે. (૬)

નારી નરનું અંગ, સુખ દેચણુ કર સેવા
ભળે પુણ્યમાં ભાગ, લાભ જશ લાખો લેવા.
શ્યામાથી સંતાન, ધર્મ બુદ્ધિને ધારે,
પ્રગટે પુત્ર સુપુત્ર, કુળ ઇકોતર તારે.
કુળ શુદ્ધ મળે જો કામની, સ્વામીને સુખ દે સતી,
હું એમ વિચારૂં આપથી, પુણ્યવંત તેનો પતિ. (૭)
નિર્મળ મનની નાર, સ્વામીને સ્વર્ગ પમાડે,
જુવતી જોબનમાંહી, રીઝથી રંગ રમાડે.

ઢાંકે કુળ કલંક, સરસ ચલવે ઘર સૂત્ર;
વધે તેહથી વંશ, પ્રસવે પુત્ર સુપુત્ર.
વળી હોય સતી શુભ સાધ્વી, પુણ્યવંતી તે પારખી.
છે નીચ કોઇકજ નારીઓ, સ્વભાવે સૌ
નહિ સારખી, (૮)

શામળે ઉપરના છપ્પામાં સ્ત્રીનાં વખાણ કરવામાં હદ વાળી દીધી છે, પણ તેથી એમ કહેવાનું નથી કે તેણે અતિશયોક્તિ કરી છે. સ્ત્રી જાતિનાં આપણે વખાણ કરીએ એટલાં ઓછાં છે. ખરૂં છે કે આ વખાણને અપવાદ રૂપ કેટલીક સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ એથી એમ સિદ્ધ થતું નથી કે સ્ત્રી વર્ગનો સ્વભાવ જન્મથીજ નઠારો છે; એ તો નઠારા સંયોગોનું ફળ હોય છે.

હવે આ ઉપરથી તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે, કે સ્ત્રી વર્ગ તે પુરૂષ વર્ગના સુખનું ખરૂં સાધન છે, અને તેથી તેના અભ્યુદય માટે આપણે જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું છે. તેમનો અભ્યુદય તેજ પુરૂષ

વર્ગનો અભ્યુદય છે. અને ટુંકામાં કહીએ તો આખી આલમના અભ્યુદયનું સાધન પણ તેજ છે, કેમકે ભવિષ્યનો જમાનો એટલે આપણા બાળકો ઉછેરવાના તેમનાજ હાથમાં છે અને તેમનાજ લક્ષણની છાપ બાળકોના મગજ ઉપર પડે છે. આવું છતાં પણ તેમની અવસ્થા આપણા સંસારમાં કેવી છે તેનો વિચાર આવતી કાલે કરીશું.

પ્રકરણ ૯ મું.

આપણા સંસારમાં સ્ત્રીની અવસ્થા.

બંધુઓ ! આજે તમને હું એક વાત કહી સંભળાવું છું તે ખરેખર મનન કરવા લાયક છે. આપણા સંસારમાં સ્ત્રી વર્ગની કેવી અવસ્થા છે, તેનું તમને તેથી ખરેખરૂં ભાન થશે.

એક મનોહરપુર નામના નગરમાં ધનકોર નામે ડોશી રહેતી હતી. બાઈ વૃદ્ધ અને વિધવા હતી.

સ્થિતિ સાધારણ હતી, તેને એક દીકરો અને એક દીકરી હતાં. દીકરાનું નામ જશરાજ અને દીકરીનું નામ સરસ્વતી હતું; ધનકોરનું ઘર કુળવાનમાં ગણાતું હતું, માટે નાની ઉમ્મરમાંજ છોકરાના વેવીશાળનાં માગાં આવતાં, તેથી નવ વરસની ઉમ્મરે છોકરાને પાસેના ગામમાં સુશીલા નામની કન્યા સાથે પરણાવ્યો. સુશીલાની ઉમ્મર પણ તે વખતે નવ વરસની હતી. ૩-૪ વરસ વીત્યા પછી સુશીલા ૧૨-૧૩ વરસની થઈ એટલે સાસરે આવી. તેનું હાડપિંજર જરા મોટું હતું અને જશરાજનું કાઠું કાવલું અને નાજુક હોવાથી છેક બાળક જેવો જણાતો. આથી તે ખરેખરૂં કજોડું જણાતું હતું. ધનકોર કદાવર વહુને જોઇ વારંવાર મનમાં બળ્યા કરતી, અને જાણે આ ભૂલ વહુનીજ હોય તેમ વારંવાર તેનાપર દાંતીઆ કરી તેનો તિરસ્કાર કરવામાં બાકી રાખતી નહિ. બિચારી સુશીલા તે ખરેખર સુશીલાજ હતી. સ્વભાવે બહુ નરમ અને બહુ કહ્યાગરી હતી, કામકાજમાં તે એકકો હતી,

રસોઈ ઉત્તમ કરી શકતી, અને કરકસર કેમ કરવી તે સારી રીતે સમજતી. તેણે નાનપણમાં રીતસર કેળવણી લીધેલી હતી. શીવવાની ગુંથવાની અને ભરવાની શકિત તેનામાં કુદરતી હતી, પણ આ બધાં શુભ લક્ષણોનો ડોશીના મ્હોં આગળ કંઈજ હિસાબ નહોતો. સહવારથી સાંજ લગી તે તેની પાસે ગધ્ધા વૈતરૂં કરાવતી, અને તેમ છતાં પણ ઉપરથી ડોશી ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી તે તો જુદો. આ રીતે બિચારી સુશિક્ષાના દુઃખનો આરો નહોતો; ડોશી તેને ઘર બહાર નીકળવા દે નહિ. ન છુટકે પાણી ભરવા જવા દે, ત્યારે પણ નાથી નણંદીને તેની સાથે મોકલે, કે રખેને વહુ ઘરની વાત બહાર કરે. આડોશી પાડોશી સાથે પણ વાત કરવા કે ઉભી રહેવા દે નહિ. ડોશી પોતે સવારના પહોરમાં દાતણનો ડચો હાથમાં લઇ મહોલ્લા વચ્ચે બેસી ગામ ગપાષ્ટકના તડાકા મારે. પણ દીકરાની વહુને એવી નજરકેદમાં રાખે કે જરાએ

ચસકી શકે નહિ. સુશિલા બિચારી શું કરે ? પીયરમાં સાવકી મા; અને સાસરામાં સ્વામી નાનો. આથી ડોશી તથા નણંદનાં મહેણાં ટુણાં સાંભળી વહુનું તો માથું ખવાઈ કાણું થઇ જતું. ડોશીનો સ્વભાવ જન્મથી નઠારો નહોતો પણ તેની સાસુ જે રીતે તેની સાથે વર્તેલાં, તે રીત તેણે ગૃહણ કરી લીધી હતી, અને પોતાના દીકરા તથા વહુ ઉપર પણ દુષ્ટ રૂઢીની છાપ પ્રત્યક્ષ રીતે પાડતી હતી. સુશિલા બિચારી બહુ અકળાતી પણ વળી ખામોશ ખાઇ જતી, અને વિચારતી કે કાલે સ્વામી મોટો થશે, અથવા તો ડોશી મરશે, એટલે મને સુખ મળશે. આમ કરતાં કરતાં દુઃખે પાપે ચાર પાંચ વરસ વીત્યા એટલે જશરાજ કાંઇક ઉમ્મર લાયક થયો. સુશિલાએ હવે તેનો પ્રેમ મેળવવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. એક દિવસ છોકરો અને વહુ ભેડે હસે છે, એવો ડોસીનો આભાસ થતાં દીકરીને ભેડે જોવા મોકલી. તેણે પણ મરચું મીઠું ભભ-

રાવી ડોશીને ઉશ્કેરવામાં બાકી રાખી નહિ, કેમકે છોડીને પણ આવા નઠારા સંસ્કારો મુળથીજ પડવા લાગ્યા હતા. પછી ડોશીએ વિચાર્યું કે 'રડયો છોકરો વહુનો થઇ જશે, *તો ભોગ મળશે. ઘરડાં કાંઇ ગાંડા નહોતાં, મારી સાસુ મને ખડાંને ખડાં રાખતાં એનું નામ તે ઘર ચલાવવાની ચતુરાઇ!! હું પણ ખરી કે કાલથી એને પાંસરી નેતર જેવી કરી નાખું!! આવા આવા વિચાર કરી બીજે દિવસથી ડોશીએ પોતાની ચતુરાઇ અજમાવવા માંડી. વહુને મોટે પરોઢીએ જગાડે અને પોતે તથા છોકરાં તણખલું તોડી બે કકડા કરે નહિ. દળવું, વાસીદા વાળવાં, પાણી ભરવું, બંને વખતનું રાંધવું તથા વાસણ માંજવા અને કપડાં ધોવાં વગેરે તમામ કામ વહુ પાસે કરાવે, અને રાતે ડાંગર

* બંધુઓ, છોકરો વહુનો થઇ જાય એમાં ખોટું શું? એ બંન્નો સંસાર સુખમાં ચાલે તે જોઇ•સહન ન કરી શકનાર માબાપે પોતાના છોકરાને પરણાવવો નહિ, એ ઉત્તમ વાત છે.

ખંડાવે કે જેથી કોઇ પણ પ્રકારે તે રાતના બાર વાગતા સુધી સુવા પામે નહિ. સુશિલા બિચારી થાકી પાકી ઉંઘી ન ઉંઘી કે સાડા ત્રણ વાગતાનો અમલ થતાં ડોશી તેને જગાડવા માટે તેના પર કડવાં અને તિખાં વાગ્બાણનો વરસાદ પ્રભાતિયાં દાખલ વરસાવવા માંડે. આવી રીતની મનની તથા તનની પીડાથી તેનું શરીર શોષાઇને અડધું થઇ ગયું. એવામાં વળી એક દિવસ જશરાજ સુશિલાને માટે બે ત્રણ રૂપિયાની કિંમતના વીંટલા લાવ્યો. આ જોતાંજ ડોશીની આંખમાં અગ્નિ વરસવા લાગ્યો અને ડોશીની આંખમા રાઇ રોળાવાથી તેનો મિજાજ છેક છાપરે જઇ બેઠો; અને તેનું ભેજું ચસકી ગયું હોય તેમ તરતજ 'ચુંક ચુંક;' એવી બુમ પાડી ડોશીએ ખાટલો ઢાળ્યો અને એટલા બધા ઢોંગ કરવા મંડયા કે આખા ઘરના માણસો હાંફલાં ફાંફલા બની ગયાં. બિચારી સુશિલાના તે ઘડીથી ભોગ ફરી વળ્યા. ચાર દિવસ લગી ડોશીની આ ઢોંગી ચુંક

પહોંચી અને એ દરમ્યાન રાત ને દિવસ સુશિલાને પગ વાળી બેસવા દીધી નહિ. આખી રાતમાં તે બિચારી બે ત્રણ કલાક સુવા પામતી અને તેમ છતાં પણ ડોશીને ઘડી ઘડીમાં વાંધા વચકા પડી જાય અને વારંવાર મ્હોડા મરડે તેથી સુશિલાનું શેર લોહી સુકાઇ જતું. પરિણામે તે બાપડીને કકડીને તાવ આવ્યો ત્યારેજ ડોશીની ચુંક મટી. સુશિલાનો તાવ મટયો કે તરતજ ડોશીએ ઘર રીપેર કરવા ચુનો મંગાવ્યો. વહુ જરા કામથી પરવારે કે તરતજ વહુના હાથમાં મોટો ધોકો આપી ડોશી તેની પાસે તે ઝુડાવ ઝુડાવ કરાવે. આ ચુનો ડોશીએ પાછલા ભાગમાં નંખાવ્યો હતો, કેમકે તે વહુ પાસે છાનોમાનો ઝુડાવી શકાય, અને કોઇ આડોશી પાડોશી જોઈ શકે નહિ. આમ કરતાં ડોશીની બેનની દીકરી નર્મદા કે જેને ગામમાં પરણાવી હતી, તે માંદી પડી. સુશિલા બિચારી વધારાની હતી તેથી તેની ચાકરી કરવાની ફરજ પણ તેનેજ

માથે આવી પડી. પોતાના ઘરનું કામ ઝટપટ પતાવી તેને દરરોજ નર્મદાને ઘેર જવું પડતું, અને ત્યાંનું પણ તમામ કામ તેને કરવું પડતું. બિચારી સુશિલાની સ્થિતિ એક મજુર કરતાં પણ ભુંડી થઇ પડી હતી અને તેમ છતાં પણ જશને માથે તો જુતીઆંજ પડતાં. ક્વચિત્ ક્વચિત્ જશરાજ વહુનો પક્ષ પકડી બોલવા જતો ત્યારે ડોશી તેનાપર વાઘની પેઠે ઘુરકીયાં કરતી અને કહેતી કે "બેસ બેસ રડયા બાયલા ! ! હજી ઉગીને ઉભો તો થયો નથી તે પહેલાં રાંડનો પક્ષ શેનો પકડે છે ? રડયા નમાલા ! તારા કરતાં પેટે પત્થર પડયો હોત તો ધોબીને ધોવાના કામમાં આવત. વાંક તો નજરેજ આવતો નથી. ચઢાવ, રાંડને છાપરે ચઢાવ ! રાંડ ઢીલ ઢગડી કોણ જાણે ક્યાંથી મળી છે ! કામને એ છોડે નહિ અને કામ એને છોડે નહિ. કામ કંઇ કરતી નથી, અને બધા ઘરનાને આંખે ચઢાવે છે."

એક દિવસ સુશિલા તળાવ ઉપર ધોવા ગએલી, ત્યાં ડોશીનો એક જુનો ઘાઘરો ખોઇ આવી. આ વાત જણાતાં ડોશી તથા તેની નાની નણંદીએ ભાંડીભાંડીને ભાત પાડી. બિચારી સુશીલાને એટલું બધું માઠું લાગ્યું કે રાત્રે વાળુ પણ ન કર્યું. આ રીતે સુશિલાના દુઃખની સીમા ન હતી. જુવાન છતા શરીર ઉપર માત્ર હાડકાં ને ચામડાં રહ્યાં હતાં; પણ એવામાં ડોશી માંદી પડી ને એકાએક ગુજરી ગઇ. તેથી સુશિલા સુખી થઇ.

બંધુઓ ! આપણા સંસારમાં સ્ત્રી વર્ગની કેવી અવદશા છે તે તમે સુશિલાના દ્રષ્ટાંતથી જોયું હશે. કોઇને એક રીતનું દુઃખ હોય છે, તો કોઇને બીજી રીતનું. સંપૂર્ણ સુખી તો કોઇ ભાગ્યેજ હોય છે.

બંધુઓ ! આ વાતથી કદાચ તમારા મનમાં એવો વિચાર આવશે કે અત્યાર લગી તો તમે સ્ત્રી વર્ગના સદ્‌ગુણોના વખાણ કરતા હતા, ત્યારે આ વાતમાં ધનકોર સ્ત્રી છતાં તેની વર્તણુક કેમ આવી હતી?

જવાબમાં હું તમને એટલુંજ જણાવીશ કે ધનકોરનો કુદરતી સ્વભાવ તો સારો હતો, પણ આપણા સંસાર વ્યવહારના દુષ્ટ સંજોગોએ એનું મસ્તક ભમાવી મૂક્યું હતું, અને એના મગજમાં દુષ્ટ છાપ પાડી હતી અને તેની અસરને લીધેજ તે તમને દુષ્ટ લાગી. જો તે સારા સંજોગોમાં ઉછરી હોત તો જે સારા ગુણો કુદરતથી તેને મળેલા હતા, તે જરૂર ખીલી નીકળત, અને તમે તેને એક ઉત્તમ સ્ત્રી તરીકે જોઇ હોત. અરે ! આપણા વ્યવહારમાં સ્ત્રી વર્ગને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાને કંઈ પણ પ્રયત્નો થતા નથી એ ઘણું દીલગીર થવા જોગ છે. હવે હું તમને આ વિષયના સંબંધમાં એક બીજું ઉદાહરણ આપું છું. એક દિવસ હું સરોવર પર ગયો હતો. ત્યાં એક ધોબી તથા ધોબણ ધોતાં હતાં. ધોબી વારંવાર હુકકો ગગડાવતો લોકો જોડે તડાકા મારતો તથા કસુંબો કાઢી પીતો હતો, અને માત્ર નામનુંજ કામ કરતો હતો અને સ્ત્રી પાસે સખત મજુરી કરાવતો હતો. ધોઇ રહીને જ્યારે

ઘેર જવાનું થયું ત્યારે ધોબીએ બૈરીને માથે લુગડાનો મોટો ગાંસડો ચઢાવ્યો અને બગલમાં છોકરૂં આપ્યું તથા બીજા હાથમાં એક વાસણ આપી ઘર તરફ વિદાય કરી. પછી પોતે હાથમાં હુક્કો લઈ પોઠીઆ પર સ્વારી કરી સહેલ કરતો કરતો ઘર તરફ ચાલ્યો. બંધુઓ ! આ શું દર્શાવે છે ? આપણા મગજમાં એવી સજ્જડ છાપ છપાએલી છે કે સ્ત્રી જાતિ હલકી છે અને ગુલામગીરી કરવાને સરજાએલી છે. પણ ખાત્રી રાખજો કે જ્યાં સુધી આ છાપ ભુંસાશે નહિ ત્યાં સુધી આપણો અભ્યુદય થવાનો નથી. હવે વળી કાલે આગળ વાત કરીશું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

છોકરાઓની ભવિષ્યની જીંદગી.

હવે અત્યારે આપણે તમારાં છોકરાં સામું જોઇએ. આજે સાત દિવસથી હું આ ગામમાં આવ્યો છું

ત્યારથી જોઉં છું કે ભણવા લાયક ઉમ્મરના તમારા બાળકો ભણતા નથી; પરંતુ આમતેમ રઝળવામાં દિવસ વ્યતિત કરે, બહુ થાય તો વળી તમારા કામમાં સહેજ સહાજ નજીવી મદદ કરતા હશે. તમે નહિ ભણ્યા તોપણ તમારો જમાનો જરાક ઠીક ગયો છે પણ આ જમાનો એવો છે કે માણસને ખાધાપીધા વગર ચાલે તોજ થોડી ઘણી વિદ્યા વગર ચાલે. શું તમે તેઓને તમારાં કરતાં પણ નઠારી સ્થિતિમાં મુકી જવા ઇચ્છો છો? કોઇપણ માતપિતાની એવી ઇચ્છા હોય એ અશક્ય છે; દરેકને પોતાના બાળકોને ચઢતી સ્થિતિમાં જોવાની ઇચ્છા છેજ, પરંતુ તે ઇચ્છા ફળીભુત કરવાને પ્રયત્નનોજ વાંધો છે. તમારાં બાળકોને માટે પ્રયત્ન કરવો એ તમારી મહાન ફરજ છે. તે ફરજ તમારે કેવી રીતે અદા કરવી તે તમને ખબર નહિ હશે. ચાલો જરાક એ બાબતપર વિવેચન કરીએ.

પહેલાં તો તમારા ગામમાં એક નિશાળ જોઇએ. તેને માટે સરકારના અધિકારીઓને મળી તમારી જરૂરીઆતો તેમને સમજાવવી જોઇએ; અને પછી એક નિશાળ ઉઘડાવવા વિનંતી કરવી જોઇએ. આજીજી કરવા છતાં સરકાર શાળા ન ઉઘાડે તો તમારે ગામમાં ઉઘરાણું કરી એક સારી રકમ ભેગી કરીને એક નિશાળ ઉઘાડવી જોઇએ. તેને સરકાર સારી મદદ કરશે. આ પ્રમાણે થવાથી તમારા બાળકો પુરેપુરૂં ગુજરાતી ભણશે. પછીથી અંગ્રેજી અભ્યાસ માટે નજીકના શહેરમાં મોકલવા. ત્યાં તેઓના શાળાના માસ્તર મારફત સારી દેખરેખ રાખવી કે તેઓ દુર્ગુણમાં પડી દુર્ગુણી બને નહિ પણ ઉત્તમ અભ્યાસ કરે. મારી ખાત્રી છે કે આ પ્રમાણે કરવાને માટે તમે પૈસાની બુમ પાડશો કે ગામમાં ઉઘરાણું કરવું ક્યાંથી અને શહેરમાં છોકરાંઓ રાખી ભણાવવા જેટલા પૈસા લાવવા ક્યાંથી ! આ માટે હું એક ઉત્તમ માર્ગ બતલાવું.

તમારા ગામમાં ફક્ત તમારા લોકોનીજ વસ્તી છે. તેમાં તમારા રીતરીવાજો પ્રમાણે દર વર્ષે કેટલી ન્યાતો જમે છે? મને ખબર મળી છે કે દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી વીસ ન્યાતો જમે છે. વારૂ, તે વીસ ન્યાતો જમાડવા ખાતર એકંદર ખર્ચ કેટલો થતો હશે? ઓછામાં ઓછાં મારા ધારવા પ્રમાણે ત્રણ હજાર રૂપિયા થતા હશે. એ રૂપિઆ ખર્ચવાથી, ન્યાતો જમવાથી તમને ફાયદો શું! કાંઇજ નહિ. એટલા વીસ દિવસ એક વખતનું તમે જો તમારે ઘેર પોતાનુંજ ખાઓ તો તેનાં બહુ તો ૧૦૦૦ રૂપિઆ થતા હશે; પણ બધા પોતાને ઘેર ખાય એટલે કોઇને ભારે પડે નહિ. કારણ કે આખા વર્ષનાં ખાવાનો ખર્ચમાં અને વીસ દિવસ ઓછાં ખાવાના ખર્ચમાં કાંઈ જોવા જેવો ફેર પડતો નથી. ત્યારે એ જમણવારો બંધ કરી ત્રણ હજાર રૂપિઆ છોકરાને ભણાવવામાં ખર્ચો તો કેટલો ફાયદો થાય?

તમારાં છોકરાંને ભણાવવામાં ખર્ચો તો કેટલો ફાયદો થાય ? તમારાં છોકરાંઓ પશુમાંથી ટળી માણસમાં આવશે અને તેઓની જીંદગી સુધરી જશે. આ ત્રણ હજાર રૂપિઆમાંથી ઓછામાં ઓછા પચીસ છોકરાઓ અંગ્રેજી ભણી શકશે અને તમારૂં આ ફંડ કોઈ પણ દિવસ ઘટવાનું નથી. કારણ કે એ રૂપિઆ તો દર વર્ષે ચાલુજ રહેવાના. બધાજ છોકરાઓને જો તમે એકજ ઠેકાણે ભણવા મુકો તો તેમનાપર દેખરેખ રાખવાનો પણ તમારો બોજો જતો રહે એવા પ્રકારની ગોઠવણ થઈ શકે, ત્યાં તેમનાપર દેખરેખ રાખવા તમારામાંથી એક બે વૃદ્ધ માણસો જેઓનો તમારે તમારા કામમાં વધારે ખપ પડતો નહોય તેમને ત્યાં રાખવા અને તે લોકો શાળાના શિક્ષકની સાથે રહી દેખરેખ રાખી શકશે. તમારે પણ આવાર નવાર ત્યાં જઈ તપાસ રાખ્યા કરવી જોઇએ. આ રસ્તો પકડશો તો પૈસા વિષેની તમારી બુમો રહેશે નહિ અને

છોકરાઓનો ભવ સુધરી જશે, એટલે તેમનો સમય આવશે ત્યારે પોતાની ફરજ બરોબર બજાવી શકશે. વળી તેઓ તમારે ત્યાં હોય તેટલો વખત નહાનપણમાં તમારા ઘરોમાં ઉત્તમ કેળવણી મળવી જોઇએ કે જેથી તેઓ અતડા, અભિમાની, દુર્ગુણી, વ્યસની, ક્રોધી, કંકાસી, આળસુ અને વહેમી ન થાય. તેમનામાં તે અવગુણો પ્રવેશ નહિ કરે માટે તમારામાં જો એ અવગુણો હોય તો તરતજ દુર કરજો. વળી બીજી એક ખાસ અગત્યની વાત એ છે કે તેમની પચ્ચીસ વર્ષની ઉમ્મર થતાં સુધી તેમને પરણાવવા નહિ, એવો ન્યાતમાં બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ અને પરણાવતી વખતે પણ વર કરતાં કન્યા ઓછામાં ઓછી પાંચ છ વર્ષે નાહની હોવી જોઇએ, વહેલા પરણાવવાથી તેમને વહેલી ચિંતા પેદા થાય છે અને મનની શક્તિ ખિન્ન થાય છે. વળી એથી દિવસે દિવસે તેમની પ્રજા પણ નિર્માલ્ય થતી જાય છે. તમે

કદાચ એમ કહેશો કે મોડા લગ્ન થવાથી તેઓ ખોટે રસ્તે દોરાઈ જાય છે, પણ આવી રીતના વિચાર કરીને તમારા બાળકો ઉપર તમેજ કલંક મુકો છો. તેમને ઉત્તમ કેવળણી મળશે અને બરોબર દેખરેખ રહેશે તો તેઓ ખોટે રસ્તે દોરવાવાનો બિલકુલ સંભવ નથી. દરેક ભોગ્ય પદાર્થનો એવો નિયમ છે કે જ્યાં સુધી તે ભોગ્ય પદાર્થના ગ્રાહક બન્યા નથી, જ્યાં સુધી તે ગ્રહણ કર્યો નથી ત્યાં સુધી તે ભોગ્ય પદાર્થ ભોગવવાની સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા થતી નથી. પણ જો એક વખત દર્શન, સ્મરણ, સ્પર્શન અને ગ્રહણ એ ચાર પૈકી એક પણ પગથીએ ચઢયા તો પછી મનુષ્યની અમુલ્ય જીંદગીની પાયમાલી થાય છે તથા તે ભોગ્ય પદાર્થનો વ્યસની બની તેનો ગુલામ થઇ જાય છે. માટે હરકોઈ ભોગ્ય પદાર્થ કે ઇન્દ્રિયાર્થ વિષયો નાના બાળકમાં પ્રવેશ કરવા પામે નહિ તે બાબતની

સાવચેતી રાખવી એ દરેક માબાપ કે વડીલોની ફરજ છે. વખતે તમે એમ કહેશો કે અમારે તો ખેતીવાડીનો ધંધો છે, અને અમારી પાસે જમીન એટલી બધી છે કે અમારા છોકરાઓ અમારા પછી ખેતી કરશે તોજ બહુ છે, એટલે એમને કાંઈ નોકરી કરવા જવાનો વખત આવવાનો નથી, તેથી વધારે ભણીને એમને શું કામ છે? મ્હારે તમને કહેવું જોઇએ કે સાધારણ રીતે જન વર્ગમાં જે આવી માન્યતા છે તે તદ્દન ભુલ ભરેલી છે. ભણવું એ નોકરીને માટેજ નથી—ભણ્યા એટલે તો નોકરી કરવીજ જોઇએ અને બીજો કાંઇ ધંધો ન થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. ભણવું તે તો માત્ર બુદ્ધિના વધારા માટે છે. તમે સઘળા ભણ્યા વગરના ખેતી કરો છો તે જુઓ અને ભણીને યુરોપ, અમેરિકા જાપાનના લોકો ખેતી કરે છે તે જુઓ. તમે પરાપૂર્વના ખેડુતો છો તોપણ તમારા કરતાં તેઓ ઘણી

સારી ખેતી કરે છે. તમારે ત્યાં એકાદ ચોમાસું નિષ્ફળ નિવડે અથવા એકાદ વરસાદની તાણ હોય તો તમે તરતજ નુકસાનમાં આવી જાઓ છો. તે લોકોને તેમ થતું નથી. તમે અહીં એક વીંઘા જમીનમાંથી જેટલો પાક લો છો તેના કરતાં તેઓ તેટલીજ જમીનમાંથી બમણો પાક લે છે. તમારી જમીનમાં અમુક ચીજો પાકે છે, એમ ધારી દર વર્ષે તમે તેજ ચીજો પકાવ્યા કરો છો, અને જમીનનો કસ ઓછો કરતાં જાઓ છો. તે લોકો દરેક જુદી જુદી જમીનો ઉપર અનેક જુદી જુદી જાતના પાકના અખતરા કર્યા કરે છે; અને અનેક ઉપાયોથી જમીનનો કસ કાયમ રાખે છે. પહેલાં ગુજરાતમાં ભરૂચનો અને સુરતનો કપાસ સારો કહેવાતો પણ હવે તેમ નથી; હવે તો આખી દુનિયામાં ઈજીપ્તના અને અમેરિકાના કપાસે તેની તે જગા લીધી છે. તમારાં કરતાં આયર્લૅંડના બટાકા ઘણા ઉત્તમ છે. આ બધાનું

કારણ શું ! કારણમાં એટલુંજ કે તમે ભણ્યા વગર પરાપૂર્વથી આવેલી એકજ રીતે ચાલી તે પ્રમાણે ખેતી કરો છો, અને તે લોકો મેં કહ્યું તેમ હર-હમેશ અનેક પ્રકારના સુધારા વધારા કરતા જાય છે; માટે મ્હેરબાનો ! હવે જાગો અને કાંઇક પ્રયત્ન કરો. કદાચ તમારી જીંદગી તો આવીજ જશે પણ તમારા પરિવારની જીંદગી સુધારવાના પ્રયત્ન આદરો.

ચાલો ત્યારે હવે આપણે કાલે વળી બીજો વિષય લઈ વાતચિત કરીશું.

પ્રકરણ ૧૧મું.

છોકરીઓની કેળવણી.

ગઈ કાલે, આપણે છોકરાઓની કેળવણી વિશે વાત કરી હતી, હવે આજે આપણે છોકરીઓની કેળવણી વિષે થોડીક વાત કરીશું. છોકરીઓને કેળ-

વવાની પણ ખાસ અગત્યતા છે; કારણ કે છોકરાઓને કેળવ્યા હશે અને છોકરીઓને કેળવેલી નહિ હશે તો સંસારમાં તેઓનાં કજોડાં થશે એટલુંજ નહિ પણ અર્ધદગ્ધ સંસાર ગણાશે. અને અંતે તેઓ સુખી સંસાર ગુજારી શકવાનાજ નહિ. કજોડાં કાંઈ ફક્ત ઉમ્મરની બાબતમાં થતાં નથી પણ તે રૂપ ગુણ અને સ્વભાવ વગેરેના પણ હોય છે. કોઈ વખત એવું પણ બને છે કે ધણી કરતાં ધણીઆણી રૂ-પમાં અથવા ગુણમાં અથવા સ્વભાવમાં ઘણી ચઢી-આતી હોય છે. આવા પ્રસંગે એમ બને છે કે ધણી-આણી આગળ ધણીનું સારૂં માન પડતું નથી અને પરિણામે વાત બગડે છે. તેથી બંને દુઃખી થાય છે. જો ધણીઆણી ગુણમાં અઢતી હશે તો તેના તરફથી કાંઇ પણ વાંધો પડશે નહિ; પણ ધણી પોતે મૂર્ખ હોવાથી તેની રીતભાત તેને ગમશે નહિ, તેથી પોતાની ધર્મપત્નિને તે કનડયા કરશે અને અંતે બંનેમાં

સંપ રહેશે નહિ. ઘણી વખત એવું બને છે કે ધણીઆણી કરતાં ધણી એ બાબતમાં ચઢતો હોય છે. એવે પ્રસંગે ધણીને તે ધણીઆણી ગમતી નથી તેથી તેની સાથે રોજ કંકાસ થયા કરે છે; અને દુઃખી થાય છે. છોકરાં અને છોકરી બંનેને કેળવશો તોજ તેઓનો સંસાર સુખી નિવડશે. આગળ જતાં તેમની પ્રજા પણ સુખી નિવડી બધાનું શ્રેય કરશે. તમારો દાખલો લઇ બીજાઓ પણ એમ કરશે, તેથી પણ મોટો લાભ થશે. જેમ કોઇ પક્ષીની બે પાંખમાંથી એક નબળી પડી ગયેલી હશે. તો તેની બીજી પાંખ પણ નકામી થઇ પડશે, અને તેથી તેનાથી ઉંચે ઉડી શકાશે નહિ, તેમજ સંસાર રૂપી પક્ષીની સ્ત્રી રૂપી પાંખ જો નબળી હશે તો પુરૂષ રૂપી તેની બીજી પાંખ ગમે તેટલી મજબુત હશે તોપણ તે કાંઈ ઉપયોગી નથી; માટેજ તમારા છોકરાઓની સાથે તમારી છોકરીને પણ કેળવણી આપવા પ્રયત્ન

કરો; અને તેમને સુખી કરવાનું મોટામાં મોટું પુન્યનું કામ આરંભો. તમે કદાચ કહેશો કે છોકરાઓની કેળવણી માટે તો પૈસાનો માર્ગ જડયો. પણ છોકરીઓને કેળવવાને પૈસા ક્યાંથી લાવવા? આને માટે રસ્તો માત્ર એકજ છે અને તમારી પ્રજા ખાતર મન જરાક ઉદાર કરો તો તે તરત જડશે. ગામમાં તમારા લોકો પાસે ૮૦૦૦ વીઘાં જમીન છે. હવે દરેક વીઘે ફક્ત બબ્બે આના દર વર્ષે તમે કાઢો તો દર વર્ષે એક હજાર રૂપિયા થાય તે કાંઈ ઓછાં નથી. કેળવણીનો વિષય એવો છે કે તેની પાછળ પચીસ હજાર રૂપિયા પણ ખર્ચી શકો. પણ હાલ તો તમારે શરૂઆત કરવાની છે અને તેથી સાધારણ સંસારને ઉપયોગી કેળવણી આપવાને એક હજાર રૂપિઆ બસ થશે. છોકરાઓની માફક છોકરીઓને પણ ફક્ત નોકરીને માટેજ ભણાવવાની નથી; પણ એથી તેમનો સંસાર સુધરશે. વળી તેઓની

કેળવણીનો લાભ તેઓ માતાપિતા થયા પછી પોતાનાં છોકરાઓને આપે અને તેથી પંદર વીસ વર્ષમાં આખી ન્યાત સુધરી સારી સ્થિતિમાં આવે તેટલા માટે પણ છોકરીઓને કેળવણી આપવાની અગત્યતા છે. કેળવણીનો અર્થ ફક્ત લખતાં વાંચતાં આવડવું અથવા ભણવું એટલોજ થતો નથી. પણ ઘર સંબંધી, પોતાનાં બાળકોને કેળવવા સંબંધી, અને છોકરાંની માવજત કરવા સંબંધી વીગેરે સંસારને ઉપયોગી હરેક ચીજનું જ્ઞાન, તેનું નામજ ખરી કેળવણી છે. વિચાર કરો કે તમારી છોકરીઓના શીરપર કેટલી બધી જવાબદારી છે. હાલ તો તેઓ નિર્દોષ રીતે રમ્યા કરે છે, અથવા ફર્યા હર્યા કરે છે અને તેમની મા (જેઓ તેને કેળવવાને અશક્ત છે) તેમને પગલે પગલે ચાલતાં શીખે છે અને તે કરે છે તે પ્રમાણે કરતાં શીખે છે. પણ તેમ કાંઇ આખો વખત રહેવાનું નથી. તેઓ મોટી ઉમ્મરની થશે, ત્યારે તેમને માથે

દુનિયાની બધી જોખમદારી અને જવાબદારીઆવી પડશે, અને તે ઉઠાવવાને તેઓને શક્તિવાન કરવાને અત્યારથીજ તમારે તેમને તૈયાર કરવી જોઇએ. સંસારની ઉન્નતિનો બધો આધાર સ્ત્રી જાતિ કે જેને તમે હાલ ધિક્કારો છો તેમના પરજ છે. જો સ્ત્રીઓને તમે ઉંચ પ્રકારની કેળવણી આપશો તોજ તેઓ પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવી શકશે, તેઓ પોતાના બાળકોને ઉત્તમ રત્ન બનાવી શકશે, અને પોતાના સ્નેહી સંબંધીને હાલની માફક દુઃખકર્તા નહિ થઇ પડશે; પરંતુ ઉલટી સુખ શાંતિનું સાધન થઈ પડશે. બાળકો નહાનપણમાં બાપ કરતાં પોતાની મા પાસે વધારે વખત રહે છે, તેથી બાળકોનો ભવિષ્યનો ઘણો આધાર તેની માતા ઉપરજ છે; માટે તેને કેળવવાની વધારે અગત્યતા છે. સ્ત્રીઓમાં કાંઈ તમારે નવા ગુણો મુકવાના નથી. ઘણા ગુણો તો તેમનામાં સ્વાભાવિકજ છે; પણ ફક્ત કરવાનું એટલુંજ કે તે

ગુણોને તમારે ખીલવવાના છે. હીરામાં સ્વાભાવિક તેજ હોય છે, પણ જ્યાં સુધી પહેલ પાડયાં નથી ત્યાં સુધી તેની કીંમત ઘણીજ ઓછી હોય છે. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવવાથી તેમના મનની શક્તિ ઘણીજ વધે છે અને તેઓ અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે. નિચેના વાક્યો એક વિદ્વાન સ્ત્રીના મુખમાંથી નિકળ્યાં છે તે યથાર્થ છેઃ—"જે સ્ત્રી બધી રીતે નિપુણ અને ઉંચા પ્રકારે કેળવાયેલી હશે તેનાં સગાં વહાલાંઓની, તેના ઘરમાં પગ મુકતાંજ, સઘળી ચિંતા દુર થશે. કોઇ ગમે તેવું ગરીબ ઘર હોય પણ તેમાં સદ્ગુણી, કરકસરવાળી હસમુખી, અને સુઘડ સ્ત્રીનું રાજ્ય હોય તો તે સદ્ગુણનું, સુખનું અને નિરાંતનું સ્થાન થઇ પડશે. એવું ઘર આનંદદાયક અને સ્મરણ રાખવા યોગ્ય સ્થળ છે. ગૃહસંસારમાં હરેક ઉમદા સંબંધનું સ્વરૂપ ત્યાં સિદ્ધ થાય છે." ગૃહરાજ્યમાં સ્ત્રીઓ જે સત્તા ચલાવે છે, તેના ઉપરજ આખા

સંસારના સુખ દુઃખનો આધાર રહ્યો છે, માટે તેઓ ખોટી સત્તા નહિ ચલાવે તે સારૂ તેઓને કેળવવાની ખાસ અગત્યતા છે. જે કામ એકલા પુરૂષોજ કરે છે તે કામ જો સ્ત્રી અને પુરૂષ બંને મળી કરતાં હોય તો તે ઘણુંજ સારૂં થાય. ઈશ્વરે પણ સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેનું જોડુંજ બનાવેલું છે માટે એકલા પુરૂષથી અથવા એકલી સ્ત્રીથી કોઈ પણ કામ સારૂં થતું નથી. સંસારરૂપી એકજ ગાડીનાં બે પૈડાં છે અને જો તે બંને સાથે ફરશે તોજ તે ગાડી સીધી ચાલશે; માટે તેને તમારી સાથે (એટલે કેળવાયલા પુરૂષોની સાથે) ચલાવવાને માટે યોગ્ય કેળવણી આપી ઘરહિત, ન્યાત હિત, અને આખરે દેશહિતનું કાર્ય કરવા લાયક બનાવો. નેપોલીયન બોનાપાર્ટ જેવો એક વીર જેણે પોતાના બળથી આખી દુનિયાને ધ્રુજાવી મુકી હતી, તે પણ કહી ગયો છે કે " દેશને આબાદીમાં લાવવા માંગતા હો તો સ્ત્રીઓને કેળવણી આપો." આ સિ-

વાય પણ ઘણા પંડિતોનો મત એવોજ છે કે કોઇ પણ દેશની અથવા જાતની ચડતી યા પડતીનો સઘળો આધાર તે દેશની અથવા જાતની સ્ત્રીઓની કેળવણી પરજ છે.

આટલા દિવસથી હું રહું છું તેમાં મેં જોયું કે તમે તથા તમારી સ્ત્રીઓ છોકરાને માટે જેટલી કાળજી રાખો છો તેટલી કાળજી છોકરીને માટે રાખતા નથી. તેને ક્ષણે ક્ષણે રાંડ રાંડ કહીને બોલાવો છો અને કોઇની સાથે વાત કરતા પણ છોકરીને માટે રાંડ વગેરે શબ્દ વાપરો છો. છોકરો માંદો પડયો હોય તો તેને માટે અનેક ઉપાયો કરો છો, પણ જો છોકરી માંદી પડી હોય તો ફક્ત નામનાજ ઉપાયો કરો છો; અને કોઇ કાંઇક ઉપાય કરવાની સલાહ આપે છે તો કહો છો કે છોકરીની જાત છે એટલે કાંઇ મરવાની નથી. આવા અનેક પક્ષપાતો તમે બતાવો છો, તથા છોકરા અને છોકરી

વચ્ચે ઘણોજ ભિન્નભાવ રાખો છો. વળી મોટામાં મોટી વાત મેં એ જોઇ કે જ્યારે છોકરાનો જન્મ થાય ત્યારે આખા ઘરમાં આનંદ વર્તાય છે, પણ જો છોકરીનો જન્મ થાય છે તો બધા દીલગીર થાય છે અને કોઇ તો રડે છે પણ ખરા. આવે સમયે એ લોકો ભૂલી જાય છે કે સંસાર ચલાવવામાં જેટલો પુરૂષનો ખપ છે તે-ટલો સ્ત્રીઓનો પણ છે તેથી સ્ત્રી પુરૂષની વસ્તી લગભગ સરખીજ રહેવી જોઇએ. કુદરતી આ નિયમના આ-ધારે કોઇ જગ્યાએ છોકરો તો કોઇ જગ્યાએ છોકરી અવતરે છે, તેમાં રાજી અથવા દીલગીર થવા જેવું કાંઇજ નથી. બન્ને મોટાં થયા પછી તેમને તમે જે પ્રમાણે કેળવ્યાં હશે તે પ્રમાણે પોતાની ફરજ બજાવશે. અને જ્યારે સંસારમાં બંનેનો સરખોજ ખપ છે ત્યારે પછી બેમાં ન્યુનાધિક કોણ કહેવાય? આ બધો ભિન્નભાવ અને પક્ષપાત શાને લીધે છે! ફક્ત યોગ્ય કેળવણીના અભાવને લીધે એ સઘળું છે.

માટેજ છોકરાઓ અને છોકરીઓ બંનેને કેળવવાં જોઇએ કે તેઓ સુખી થઇ પોતાની પ્રજાને પણ સુખી કરે.

આખરે, ભારત ભૂમીના શણગાર રૂપ રમણીય રામાઓને શુદ્ધ જ્ઞાનથી અને જળહળતી જ્યોતિના અખંડ તેજથી પુનઃ એકવાર અજવાળી નાખવાની તમને બધાને મહાન કૃપાળુ શુભ મતિ આપે, એટલીજ વિનંતી સાથે આજની વાત બંધ કરીશું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

છેવટ

આજ સુધી આપના આટલા બધા દિવસ લીધા છે તો સહેજ અડધો કલાક વધારે લેવો યોગ્ય ધારી આ વિષયને લગતી છેવટ ઉપસંહાર રૂપ એક અનુ-

ભવી વિદ્વાન કવિની કવિતા બોલવા ધારૂં છું તે
આપ સાંભળશો.

દંપતીનો સ્નેહ-દંપતીનો સ્પુટાર્થ-દંપતીનું રહસ્ય.

હરિગિત છંદની ચાલ.

દમ્પતી રૂપ ડબ્બીમાં આત્મિક હીરા બે પડયા;
અદ્વૈત રૂપે ઐક્ય ગ્રહી તે ડબ્બીને ઢપટી પડયા;
પતિપત્ની રૂપે બે અર્ધ ઢાંકણુ પૈકી જો કોઇ ગુમ થયું,
તો શેષ રહેલું અર્ધ ઢાંકણુ ભવરણે રખડી ગયું. ૪
ભવાબ્ધિ તરતા દમ્પતીરૂપ નૌકા વિભુએ આ ! કરી,
ટંડેલ મહિલા સાથે પિયુડો સુકાની તુતક કર ધરી,
સંસાર સમુદ્રે વહાણુ જાતાં કર્મ સઢ તુટી ગયું,
તે ઉભયમાંથી મરતાં એક બીજું નિરર્થક થઇ ગયું. ૮
દમ્પતી રૂપ રમ્ય રથનાં યુગલચક્ર ગણાય છે,
પતિપત્ની પૈકી એક વિણુ તે રથ નિરર્થક થાય છે;
દમ્પતી રૂપ પક્ષીની પતિ, પત્નિ, એ બે પાંખ છે,

તેમાંથી એક તુટી પડે તો દુઃખનો આડો આંક છે. ૧૨
" પ્રજોત્પત્તિનું યંત્ર ને ઇંદ્રિય જન્ય સુખ તણું,
સાધાન ખરેખરૂં પત્ની છે" એવું મુઢજન સમજ્યા
ઘણું અર્ધાંગનાનું રહસ્ય તો જગમાં અલૌકિક છે અરે!
પુરૂષાર્થ ચારે અપાવનારી સુપત્ની જગમાં છે ખરે ! ૧૬
ગૃહિણી વિના ગૃહસ્થનું જીવતર તૃણી ભૂત જાણવું,
સંતાનથી ઘર ભર્યું છતાં તે સ્મશાન સરખું માનવું,
ઓ ! શાસ્ત્ર વિહિત વાકયપ્રહારે રૂષિ સૌ પરણ્યા હતા
ને જ્ઞાન મૂર્તિ વશિષ્ઠાદી પત્ની સહ વસતા હતા. ૨૦
શ્રોત યાગને શ્રોત યજ્ઞો વિવાહ ઉપવીત જે અહિં,
વળી પુણ્ય સ્નાન ને તિર્થ સ્નાન એ નારી વીણુ બનશે નહી;
નીજ શ્રાદ્ધ ને વૃષ શ્રાદ્ધ પણ પત્ની વિના બનતાં નથી,
સર્વ કાર્યમાં સહાયિની સુપત્ની વિણુ બીજું નથી ૨૪
જે વિકટ વને પણ સંગ રહી સ્વામીને સુખ બહુ આપશે,
પતિ ક્રોધમાં પ્રિયવાદીની બની કષ્ટ સઘળાં કાપશે,
લવ લેશ પતિને દુઃખીત દેખી હૃદયમાં દુઃખી થશે,

સરભરા ઉઠાવી પતિના હૃદયમાં પેસી જશે. ૨૮
આપણી સંખ્યાનો આદિભૂત અંક જે એકડો ?
તેના અંગ સુજ્ઞ તપાસજો કે શી રીતે બન્યો એકડો,
મહિલા મીંડુને પતિ લીટો ભેગાં થઈ બન્યો એકડો,
સૂક્ષ્મ ઐક્ય સ્વરૂપથી બન્યો દમ્પતી રૂપ એકડો, ૩૨
એકડાની સમિપ મહિલા મીંડુ એકજ નાંખીએ,
તો પુરૂષ જાતીય એકડાનું મૂલ્ય દશ ગણું ચાખીએ,
મહિલા મીંડારૂપ અડમાંથી પિંડ આ ! સઘળા થયા,
તે પિંડવડે સૌ યોગીઓ બ્રહ્માંડમાં પહોંચી ગયા, ૩૬
તે એકડા રૂપ દમ્પતીનું અંગ ખંડિત જો થયું,
તો અર્ધ અંગ જે શેષ રહેલું ભવ રણે રઝળી ગયું,
તેવી રીતે જે ભવરણે પત્ની વિનાનો હોય છે,
તે દુર્ભાગી સંસારમાં હદપાર ગોથાં ખાય છે. ૪૦
સ્વામી શરીરનું ડાબું અંગ અર્ધાંગના કહેલુંજ છે,
ને સર્વ મનુષ્યનું હૃદય પણ ડાબી તરફ રહેલુંજ છે,
તેથીજ જેની સુંદરી સ્વામી મૂકી સ્વર્ગે જશે,

તે નષ્ટ હૃદયના નાથની જીંદગાની ધુળધાણી થશે. ૪૪
ભાર્યાજ પોતે સ્વામીની સદા અર્થદાત્રી ગણાય છે;
ને લોકયાત્રે ગરીબ પતિની બેલી પત્ની ગણાય છે,
રોગાભિભૂત જ્યારે શરીર બની નિર્ધન નિર્ગત થાય છે,
ત્યારે બિચારી સુપત્ની ફક્તજ સેવા કરવા જાય છે. ૪૮
તેથીજ વૃદ્ધ રોગી તણું સંજીવનૌષધ સ્રીજ છે,
ને હૃદયનો વિશ્રામ પતિનો ફક્ત એકલી સ્રીજ છે.
સુપત્ની સરખો ભવરણે કોઇ મિત્ર કે બન્ધુ નથી,
ને ભાર્યા સરખી શક્તિ ને ભક્તિ બીજી કોઈ નથી, ૫૨
પત્ની સરખો ઉમંગ કે ઉત્સવ બીજો જગમાં નથી,
ને ધર્મ સંચય મોક્ષ સાધન પત્ની વિણ બનતાં નથી,
કોઇ પુત્ર પૌત્ર વધુ અને પ્રત્યો પરિજન સર્વથી,
ઘેરાયલો ગૃહિણી વિનાનો ગૃહસ્થ વ્યર્થ છે સર્વથી. ૫૬
ગૃહિણી વિનાના ગૃહસ્થને સંસારમાં શું માનવો,
તરણી તુલ્ય ગણાય જગમાં ધુમ્ર સરખો જાણવો.

ગૃહિણી વિનના ગૃહસ્થનું પરિવાર ગૃહ વંઠી જશે.
તે અરણ્ય જેવું થઈ જઇ દાવાનળે સળગી જશે, ૧૦

શુદ્ધ હૃદય ચિકિત્સા પ્રેમથી કરનાર પતિની સ્ત્રીજ છે,
પતિ તણા સર્વાંગનો વિકાસ કરતા સ્ત્રીજ છે;
દશ ઇંદ્રિયોને મનતણી માલિક પતિની સ્ત્રીજ છે;
ને આત્માની અધિષ્ટાત્રી રૂપે ફકત એકલી સ્ત્રીજ છે. ૧૪

પ્રેમ રાજ્યમાં મદન કેદીને કયાસ કરનારી થશે,
વરસો વિનિયોગ કરી પીયુષ પાનારી થશે,
મહાન તકશીર નાથની સૌ માફ કરનારી ખરે!
નાથની તગ્દીર તાલા તારૂણી જગમાં ખરે!!!
મદોન્મતે કોઇ પ્રમત બનેલા પુરૂષની પ્રિયાંગના,
સંજીવ ઔષધી પાઇ મદ ઉતારી દે અર્ધાંગના;
સાક્ષરો વિપરિત સમયે રાક્ષસો.બની જાય છે,
તેનું નિવારણ પ્રેમદાનો પ્રેમ મંત્રજ પાય છે. ૭૨

નિરૂત્સાહી જીવતર ગાળતા હૃદયે બળી ભુખ્યા ભમે
તે ક્ષુધાતુર, કહો કયું નથી પાપ કરતા ભવ વને ?
અમોઘ તપનું પુણ્ય ફળ પત્ની વિના વણુસી ગયું,
યાદ કરો આદ્યન્તથી કે પત્ની વિણુ શું શું થયું, ?
વિશ્વામિત્ર પરાશરાદિ મુનિ મહન્તો ધ્યાનમાં
વાતામ્બુ પર્ણાસન વડે રહેતા હતા એકાંતમાં.
તે ધ્યાન ચુકયા પલકમાં જોતાંજ દીવાના થયા,
સ્ત્રી મુખ પંકજસુ લલિતાના મોહમાં ગબડી ગયા ! ૮૦
તો ગૃહનિવાસીન માનવી ! ખટરસ ભોજન ચાખતાં,
વિવિધ ભોગ વિલાસ કરેલાં રસિક વાણી ભાખતાં;
ઇંદ્રિય નિગ્રહ રાખશું એવો કદી ફાંકો ધરે,
તો અગાધ જળસાગર પરે વિંધ્યાદ્રિ સુખ રૂપે તરે. ૮૪
માટેજ મારા મિત્ર ! આ ! પત્ની તણોજ પ્રભાવ છે,
સર્પ સેતુ શિર ધરે એવોજ પુરૂષ સ્વભાવ છે.
પુરૂષનાં મનોબળ તણો કાંઇ ભરોસો પડતો નથી;
માદ્રી પાન્ડુના રાખલાથી પરોક્ષ કાંઇ રહેલું નથી. ૮૮

કાદમ્બરીનો ગ્રંથ મહેદ નિગાહમાં રાખ્યો હશે,
તો દમ્પતીનો પ્રેમ ત્રણ ભવમાં ભૂલાયો નહિ જશે,
હૃદયેશ્વરી કે જીવનદોરી જીવન ઝરણી જે ગણો,
તે તેજ છે, બધું એજ છે, કંઇ ભેદ બન્ધુ નવ ગણો. ૯૮

દમ્પતીનું રહસ્ય સમજી આર્ય ભગિની ને બાલીઓ !
દમ્પતીના ધર્મ ગ્રહી સુખી કરો સૌ પુત્રીઓ !
પ્રેમઘેલાં હૃદય રસિલાં દમ્પતી સઘળાં થજો,
સતત સુખ સૌ ભોગવી મરણાન્તે બે ભેગાં જજો. ૯૯

જે ગૃહસ્થને ત્યાં દમ્પતીના ધર્મ કોઇ સમજે નહિ.
અજ્ઞાન મૂળ ઉછાંછળાં હોઇ ફરજ કંઇ જાણે નહિ
કોમળ હૃદયના પ્રેમઘેલાં રસિક જન હોયે નહિ
તે ગૃહસ્થનું ગૃહ ત્યાગ કરી પાછું ફરી જોશો નહિ. ૧૦૦
આર્ય પુત્રીઓ ! જ્ઞાન યોગે ચિત્ત વિચારી ચાલજો
વિદુષી 'સરસ્વતી' તુલ્ય બનીને શીઘ્ર બુદ્ધિ રાખજો.

જ્યાં સ્વપ્ને પણ સુખ નહિ મળે, ત્યાં નામ તેનું બાળજો
સેવા કરી માબાપની પિતૃ ગૃહે ભવ ગાળજો. ૧૦૪
જ્યાં ગૃહિણીને ગૃહ દેવી ગણી દેવી તરીકે મનાય છે;
વળી પ્રેમ સુખ શાંતિતણું જ્યાં સામ્રાજ્ય જણાય છે,
જ્યાં વૃદ્ધ વડીલો દેવ તુલ્ય ગણાય ને સુખ સૌ લહે,
જ્યાં નીતિ વિષયક સંપત્તિને કુલીનતા દીપી રહે. ૧૦૮
જ્યાં ધર્મ સત્યને વેદવાણી અચલતા ગ્રહીને રહે.
જ્યાં પંચ યજ્ઞની વેદીઓ પરિપૂર્ણતા પામી રહે,
ત્યાં હોય ભલે એક પર્ણકુટી પણ સ્વર્ગનું સુખ ત્યાં વસે
તે ગૃહસ્થને ત્યાં કન્યા દેવી ઇન્દ્રાણી તુલ્યે થશે. ૧૧૨
બાળ લગ્નની દુષ્ટ હોળી ઝટ બુઝાવી નાંખજો,
યોગ્ય વયનાં થાય ત્યાં સુધી કુંવારા રાખજો,
દમ્પતીને માટે વિદ્યા માર્ગો પૂરતા રાખજો,
કાગ કોટે રત્ન બાંધી બાળ ભવ ન બાળજો, ૧૧૬
વિવાહ તણી લખ્ખ સપ્ત પદીને સંવનન સમજી શકે,
પરિશિલન પ્રીતિને દમ્પતીનું રહસ્ય જે સમજી શકે,

એવી વયે સંતાનને વિવાહિત કરવા ધારજો,
નવીન સુધારા હસ્ત ગ્રહીને બાળ ભવ સુધારજો ૧૨૦
સંસાર જો સુધર્યો નહિ તો જન્મ નિરર્થક જાણવો,
સંસાર જેનો કથળ્યો તેને અંધ પન્નગ માનવો.

સંસાર બગિચા કુંજમાં દુઃખ પૂંજની શય્યા થશે,
પુષ્પ શય્યા નષ્ટ થઇને બાણ શય્યા થઈ જશે. ૧૨૪

ગીતિવૃત

આશ્રમ ધૈર્ય ધુરંધુર ગણાય છે જે પત્ની હોય સારી ·
સંતાનવાડી ઉધારી, ષડરિપૂથી બચાવી લે નારી, ૧૨૬

ગૃહ કિલ્લો સંભાળી સ્વર્ગીય સુખનો આનંદ તે આપે
ગૃહરાજ્યની તંત્રી, શાંતિનીતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે. ૧૨૮

દોહરો—સાખી.

સર્વે મુશ્કેલી તરો, આનંદ રહો સૌ ઠામ
સર્વેચ્છા પ્રાપ્ત કરો, શાંતિઃશાંતિ સૌ ઠામ ૧૩૦

મારે જે કાંઇ કહેવાનું હતું તે હવે હું કહી ચુકયો છું; અને હવે હું તમારી આગળથી જવાની રજા લઉં છું. આટલા બધા દિવસ સુધી તમે મારૂં કહેવું ધીરજથી સાંભળ્યું છે તે માટે હું તમારો સર્વનો મોટો ઉપકાર માનું છું; અને ઇચ્છું છું, કે તમે જે કાંઇ સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તશો. ફરીથી તમને સઘળાને આજીજી કરીને કહું છું કે તમારા જાતના સુખને માટે, તમારાં બાળ બચ્ચાંના સુખને માટે તેમને તેમની ભવિષ્યની જીંદગીમાં સુખી કરવાને માટે, તમારા ગામના માટે અને છેવટ તમારા દેશને માટે જે કાંઇ મેં કહ્યું છે તે અજમાવવા કૃપા કરશો. જો પ્રયત્નો ચાલુ રાખશો તો જરૂર જય થવાનોજ અને પછી તે છોડવાને અને અસલને રસ્તે આવવાને ગમે તેટલું કોઇ કહેશે તો-પણ તમે તેમ કરશોજ નહિ. હમણાં તો તમે છેક ઘરડા થઇ ગયા છોં હો અને કાંઇપણ કામ કરવાને અને પુરૂં શુદ્ધ બોલવાને પણ તમારામાંથી શક્તિ જતી

રહે છે ત્યાં સુધી તમારા છોકરા છોકરીને માટે તમને ચિંતા થયા કરે છે; પણ મારૂં કહેવું એકજ વખત તમારા બાળકો ઉપર અજમાવો અને પછી જુઓ કે તેઓ તમને વૃદ્ધાવસ્થામાં સર્વ ચિંતામાંથી મુક્ત કરી ઘડપણમાં ઉલટા સુખદાયક થઇ પડે છે કે નહિ. તેઓ સુખદાયક થઇ પડશેજ. હું તો આજે જઇશ અને તમારૂં લાગેલું તમારે ભોગવવાનું છે, પણ મનમાં કાંઇક ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થવાથી બોલી જવાયું. અને તે તમારા આગ્રહથી આગળ ચલાવ્યું અને જે કાંઈ અલ્પબુદ્ધિ પ્રમાણે ઠીક લાગ્યું તે બોલ્યો છું મારે હાલ વખત થઇ ગયો છે; માટે જાઉં છું. તમારા પ્રયત્નોનું ફળ જોવાને જો મારૂં આયુષ્ય ત્રણ ચાર વર્ષ લગી લંબાશે તો પાછો જરૂર આવીશ. અને મારા આ ઉપદેશથી તમને લાભ થયો છે એમ માલમ પડશે તો અપૂર્વ આનંદ થશે.

ગૃહસ્થો, જે કાંઇપણ મારાથી બોલાઈ ગયું હોય અને આપને નાપસંદ પડયું હોય તે માટે ક્ષમા યાચી હું રજા લઉં છું.

